

KORSZERŐ MAGYAR ÍRÁSOK 1.

Bálint György
Az idő rabságában

VIKTÓRIA KIADÁS
1935

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2014
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-615-5472-41-1 (online)
MEK-13383

Egy ember naplója ez a könyv: feljegyzések és megjegyzések sorozata napjainkról.

Nincsenek benne vallomások bizalmas magánügyekről, bár, elismerem, így érdekesebb vagy legalább is izgalmasabb lenne. Valahol a „magánügy” és a „közügy” határán mozog, ott, ahol a közügy magánüggé válik és megfordítva. Nem hiszek abban, hogy élesen elhatárolható a magánember és a sokaság sorsa.

Abban sem hiszek, hogy a „szellemi ember” elvonulhat az élettől. Ha menekülni akar az idő rabságából, napjaink vasrácsai útját állják. A kor könyörtelenül utána megy, minden rejtekhelyére. Napi eseményeken és tüneteken keresztül jelez - sokszor - maradandóbb és bonyolultabb dolgokat.

Feljegyeztem ezeket a napi kérdéseket és megkíséreltem néha a feleletet.

Bálint György

Január 8.

Nagybetűs reklámtábla állítja meg a járókelőket a körúton. Egy borkereskedés újdonságait hirdetik a színes betűk. A főhelyen ez áll: „Furmint 80 fillér, Életkedv!” Utána más attrakciók következnek, többek között mosoly hetven fillérért és egészség hatvanért. Az életkedv tehát a legdrágább, amiben bölcs és célszerű kalkulációt látok, mert végtére mégis csak ez a legfontosabb, még az egészségnél is többet ér. Nyolcvan fillért igazán szívesen megad az ember azért, hogy kedve teljék az életben, ha csak egy-két órára is. Gondoltam, bemegyek az üzletbe és veszek nyolcvanért életkedvet, de aztán eszembe jutott, hogy késő van már és sok a dolgom.

A kereskedőt azért nem féltém. Biztos, hogy sokan vásárolnak az italából. Aránylag sok jókedvű embert látni, de milyen kevesen vannak, akiknek igazán kedvük van az élethez. Furcsa, gyanús dolgok húzódnak meg egy-egy hangos nevetés mögött: őszinte életkedv csak a legritkább esetben. Mert egészen kevesen vannak, akiknek okuk van erre. Az élet, helyesebben az aktuális valóságmenyiség, amit annak neveznek, tompa és súlyos nyomással nehezedik most a legtöbb emberre. Három módszerrel lehet erre a nyomásra felelni. Vagy kiegyezünk vele, vagy öngyilkosok leszünk, vagy fellázadunk és megváltoztatására törekszünk.

Az első módszert lehetőségskálája elég széles. Sokféle kábítóanyaggal lehet elérni a pillanatnyi kiegyezést. Hatalmas arzenál áll rendelkezésre, a táncoló asztaltól a táncosnőig és a bélyeggyűjtéstől a furmintig. Ki-ki hajlamai és pénztárcája szerint választhat, hogy mivel akarja enyhíteni az élet intenzív hatását. A fejlődés mai fokán már nemcsak a legszegényebb embereknek van szükségük erre a kiegyezésre, ha nem érzik magukat elég erősnek az elutasításra vagy a megváltoztatásra. A túlnyomó többség azonban mégis a szegények közül kerül ki, akik legfeljebb nyolcvanval tudják fizetni az életkedvet.

Furcsa, hogy a többiek mennyire lenézik ezeket. Különös az a méltatlankodó gőg, amivel a filléres enyhülés fogyasztóit a pengős kábulat közönsége kezeli. Hányszor hallani, amint kispolgári intellektuelek, akik maguk is kénytelenek a szomszédba menni egy kis életkedvért, megvetően beszélnek a munkásról vagy koldusról, aki elissza keresetét. Sohasem jut eszükbe, hogy listát készítsenek arról, milyen életkedvforrásokat pótol egy napszámosnál vagy munkanélkülivel egy félliter olcsó bor, vagy egy-két pohár pálinka. Egészen eltekintve a rendes táplálkozástól és a meleg lakástól, amit pár pillanatra szintén pótol: helyettesíti a színházat, a teniszt, a bridzset, a könyvet, a nívós társalgást és sokszor még a szerelmet is - egyszerűen az életnek mindazokat az ellenmérgeit, a valóságnak mindazokat az enyhítő eszközeit, melyeket csak drágább helyeken lehet kapni. Nehéz időket élünk és az ember mostanában nem nagyon válogathat, hogy honnan szerzi be napi életkedvadagját, ami a kiegyezéshez elkerülhetetlenül szükséges. Annál is inkább, mert a valóság nyomása erősebb és mindig több segítőanyag kell, hogy baj nélkül kibírjuk. A bűvárnak is folyton több oxigénre van szüksége, amint egyre lejjebb száll a tenger színe alá. Ahol a legnagyobb a nyomás, ott már csak a legdrasztikusabb szerek és a legerősebb adagok segítenek.

Más kérdés: hasznos és főleg egészséges-e ez a módszer? Tagadhatatlan, hogy az irodalom, a művészet, a statisztika és ucca egyre hangosabban beszél az ősi, hamisítatlan és ingyenes életkedv hiányáról. A pesszimizmus olyan általános, mint esős, ködös időben a köhögés. Az emberek túlnyomó része az élet csunyaságát és reménytelenségét hirdeti. Ez minden tekintetben érthető és jogosult, de azért valahogy mégis a gondolkozás túlságos mechanizálódására vall. Lehet-e egyáltalában Életről beszélni, nagy É-vel és nagy általánosságban? A legtöbben elfelejtik, hogy az élet nem állandó, lerögzített rendszer, aminek egyetemesen érvényes tulajdonságai vannak. Elfelejtik, hogy az élet (legalább is ránkvonatkozó részében) nem önálló, emberekfölötti valami, hanem az emberek folyton változó viszonyainak függvénye csupán.

Az élet nem csunya, az élet nem szép, az élet formálható. Ha az emberi viszonylatokban eltolódás áll be, az élet új arcot kap egy időre. Mai arca torz fintort vág és mi megpróbálunk életkedvet vásárolni nyolcvanért. Erre szükségünk van, amíg ki akarunk egyezni, amíg tűrhetővé akarjuk tenni, ahelyett, hogy fellázadnánk ellene és átalakítanánk. De csakis addig.

Január 23.

Híre jár, hogy Kolumbia és Peru közötti kiéleződött a helyzet. Ha semmi sem jön közbe, talán csak napok kérdése a háború. Budapest mérhetetlenül messze van Bogotától (Kolumbia fővárosa) és Limától (Peru fővárosa) és ilyen messzeségből még csak sejteni is alig lehet, hogy mi történik és milyen a hangulat ezekben a fővárosokban. Csak nagy vonásokban sejtethetjük tehát az ottani dolgokat és az is lehet, hogy az ottani emberek mosolyognának az alábbi sejtéseken.

Alaposan sejthető mindenestre, hogy a háborút egyik fél sem kezdte el. Nincs támadó fél, Kolumbia is csak védekezik és Peru is. „A verekedés úgy kezdődött, hogy Móricka visszaütött” - erre a nem éppen délamerikai eredetű könnyed anekdotára emlékezett ez a háborús helyzet. Bizonyos, hogy a kolumbiai és perui államférfiak a békét akarták és még a hadüzenet előtt félperccel is minden lehetőt elkövettek a felmerült ellentétek békés áthidalására vonatkozó lehetőségek felhasználására... stb. stb. Nem férhet kétség ahhoz, hogy a felelős államférfiak mindent elkövettek, de mit csináljanak szegények, ha az ádáz, dühös tömegek mindenáron a háborúhoz ragaszkodtak. Az államférfi, mint jól tudjuk, a nép szolgája és ha a kolumbiai parasztok és a perui munkások mindenáron gyilkolni akarják egymást és haslövéseket és gerincroncsolásokat akarnak gyűjteni, akkor mit tehet néhány szegény, jószándékú, de gyámoltalan államférfi? Így alakult ki a háborús hangulat és végül mindkét állam addig védekezett a másik ellen, amíg kitört a háború.

És ha már kitört, kitartunk becsülettel és végsőkig, mondják. Az utolsó csepp vérig, az utolsó puskagolyóig, mondják és az utolsó dollár osztalékig, - de ezt már nem mondják. Sokat beszélnek a kolumbiai nemzet kulturális jelentőségéről, valamint Peru történelmi elhivatottságáról. Kolumbia a művelt északkelet védőbástyája a barbár délnyugat ellen, Peru viszont az egészséges, tiszta délamerikai hagyományok őrzője az elfajzott Kolumbiával szemben. Kolumbiai természettudósok bebizonyítják, hogy a perui ember hormonjai silányabbak a kolumbiaiénál, következésképp a perui alacsonyabbrendű emberfajta, mint a kolumbiai. Peruban viszont ugyanezt bizonyítják be a kolumbiaiakról, hasonló hatással. Perui papok megáldják a perui fegyvereket, kolumbiai papok megáldják a kolumbiai fegyvereket és perui (kolumbiai) történettudósok bebizonyítják, hogy a világ összes nagy emberei perui (kolumbiai) származásúak voltak. Aki cinikus módon kételkedik ebben, az nem méltó a perui (kolumbiai) névre és minden bizonnal szennyes kolumbiai (perui) pénz tapad kezeihez. Bogota (Lima) főterén meglincselnek egy hazaárulót, aki azt mondta, hogy a perui (kolumbiai) is ember. Perui (kolumbiai) pacifisták bátran felemelik szavukat és fennen hirdetik, hogy az elfogott kolumbiaiakat (peruiakat) nem szabad négyfelé vágni, hanem csak kétfelé, ami sokkal humánusabb és jobban megfelel a perui (kolumbiai) nemzet lovagias jellemének.

És az emberek, Kolumbián és Peruban egyaránt, elhiszik mindezt. Régi kozmopoliták megtérnek és megfogadják, hogy a szent ügy érdekében ezentúl szigorúan a kolumbiai (perui) kultúra szellemében nevelik gyermekeiket. Könyvtárakból kidobják a perui (kolumbiai) szerzők munkáját és részletfizetésre megveszik a kolumbiai (perui) génuszról szóló díszkötéses illusztrált albumot. Régi munkáspárti képviselők elmagyarázzák a perui (kolumbiai) munkásoknak, hogy ők ugyan most is elvi ellenségei a háborúnak, de most éppen azért kell háborúba

menni, hogy ne legyen több háború és a perui (kolumbiai) munkások érdeke, hogy mennél több kolumbiai (perui) munkást megszároljanak le és lehetőleg ingyen túlórázzanak a hadianyaggyárakban. Általában mindenki a béke híve Peruban és Kolumbiában, melyek lassankint megtelnek majd rokkantakkal. Mindenki a béke elvi alapján áll, csak éppen ügyesen leplezi, kidagadt szemmel, ökölboszorult kézzel, tajtékzó szájjal, üvöltő torokkal, tankokkal, repülőgépekkel, gázbombákkal, akasztófákkal, vasrácsokkal és növekvő folyószámlabetétekekkel...

Milyen megnyugtató, hogy mi mérhetetlenül messze vagyunk ettől a vidéktől. Európában vagyunk, ahol ilyen veszély már régóta nem fenyeget.

Február 14.

Minden hazafias szolidaritásom ellenére is kénytelen vagyok kijelenteni: úgy kellett annak a bécsi magyar birkozóbajnoknak, akit a cirkuszi elefánt földhözteremtett! Cseppet sem sajnálom, amiért a haragos állat megfenyítette. A birkozóbajnok, aki szintén abban a cirkuszban lép fel, ahol az elefánt, tréfából paprikásszalonnával kínálta meg és védett helyről jót mulatott megdöbben és elkeseredett prüszkölésén. Amikor egy hét múlva ismét a közelébe került, a vastag bőre ellenére is érzékeny elefánt megismerte és megbüntette inkollégiális eljárásáért. A paprikásszalonna furcsa propagálója komoly verést kapott az elefánttól. Őszintén remélem, hogy ez a lecke használt neki és máskor majd jobban megnézi, hogy kit kínál meg az egyébként kitűnő, ízes étellel.

Mert bármilyen világnézet alapján álljunk is, egy kérdésben azt hiszem, mindnyájan egyetértünk: elefántnak paprikásszalonnát adni elvetemültség. Az emberek nagy találékonysággal és alaposággal kínozzák egymást és rabszolgáikat, az állatokat, de nem hinném, hogy a kegyetlenkedésekben oly gazdag világtörténelem során már másnak is eszébe jutott volna elefántot paprikásszalonnával etetni. Ennek a nerói ötletnek szerzősége, eddigi adataink alapján, bécsi honfitársunkat illeti, akire egyáltalában nem vagyunk büszkék. Nem ismerjük a multját, nem tudjuk, milyen kapcsolatai voltak más állatokkal, de a történetek után még azon sem lepődnék meg, ha egyszer kiderülne róla, hogy szegedi halászlét adott egy fókának, vagy szilvásgombóccal tömte tele egy kenguru erszényét. Nyugodtan tehetne ilyesmit, mert a középeurópai törvények nem üldözik komolyan a szadizmus leggyávább fajtáját, az állatkínzást, maguk az állatok pedig nem mind olyan haragtartók és erélyesek, mint az elefánt.

Nincs szomorúbb jelenség, mint az elefánt, amely barátságos indiai őserdők helyett kietlen európai varietétkben keresi meg a kenyerét. Nincs szánalmasabb és megszegényítőbb, mint a lelkibeteg vadállat, amint kétlábra áll a porondon és kínos erőlködéssel, beléjevert fegyelemmel utánoz esetlen emberi mozdulatokat. Valami siratnivaló kiszolgáltatottság és reménytelenség van az ilyen elefánt apró szemében és széles pálmalevél-fülében. És egy ilyen megkínzott, agyonterrorizált, valószínűleg titkos kisebbségi érzésben szenvedő elefántot kínált meg paprikásszalonnával a kedélyes díjbirkózó, hogy ijedtségén és bosszankodásán mulasson! Teljesen eltekintve attól, hogy miért kellett éppen egy ilyen jó és kellemes magyar ételt kínozóeszköznek használni, felmerül egy másik, súlyosabb kérdés is: miért éppen egy rab elefántot tett meg tréfálkozása tárgyává ez az ember? Ha én birkozóbajnok lennék és amellet ilyen jó humorom volna, egészen más ellenfeleket és áldozatokat választanék magamnak, ha nem is mindig az állatvilág köréből.

Nem is volna nehéz a választás. Éppen elég gúnyolni való van mindenütt és a gúnyolódás egyre veszélyesebb foglalkozássá válik. Ha valakinek megvan hozzá az ereje és módja, reggeltől estig törheti a borsot, illetve a paprikát a legkülönbözőbb ormányok alá. Izgalmas dolog ez, mert nagyon érzékenyek ezek az ormányok és nagyon vadul csapnak le, ha tisztelet-

lenséget szimatolnak. Előretolt, agresszív agyarak támogatják őket megtorló és üldöző tevékenységükben és a hatalmas lábak irtózatossúllyal taposnak a gúnyolódókra. Csupa remek alkalom, jókedélyű és merész birkozóbajnokok számára.

A fogoly elefánttal fölényeskedni persze könnyebb, majdnem olyan könnyű, mint a haldokló oroszlánba belerúgni. Bécsben birkozó hazánkfia is a kényelmes megoldások híve, úgylátszik; amit sohasem mert volna megtenni a dzsungel szabadonjáró óriásával, azt kedélyesen megengedte magának, a cirkusz mélabús és félszeg rabjával szemben. Sajnos, egy kissé elszámította magát: az elefánt, a Bourbonokkal ellentétben, tanult és nem felejtett. Büntető ormánya akkor sujtott le, amikor a paprikás ember már nem is gondolt rá. Ismétlem, teljesen igazságosan. Ha az emberek igájában küszködő állatok már az ujságolvasást is megtanulták volna, osztatlan örömmel értesülnének az elefánt gerinces eljárásáról és százzszámra küldenék neki az üdvözlősürgönyöket. Talán még a legbékésebb kanárimadarak sem tudnák kivonni magukat az általános emelkedett hangulatból, sőt, még a hűvös teknősbékák is tapsolnának. Erre azonban egyelőre nincs lehetőség és ezért, mint az állatok és a rabszolgák őszinte barátja, csak én küldöm ezúton is, szívből jövő szerencsekívánataimat az önérzetes és bátor elefántnak.

Február 21.

Nem igaz, hogy egyes dolgoknak nincs jelentőségük. Minden jellemző valamire, minden kifejez valamit. A legapróbb mozzanat is tünet, vagy ha úgy tetszik, bűnjel. Egy korra, egy kultúrára, egy tájra nemcsak a reprezentáns jelenségek vallanak perdöntően, hanem a mellékes apróságok is, az útmentén szétszórt, elgurult tanúságtevők. Egy nemzetet nemcsak könyveiből és vasúthálózatából, hanem ételeiből és szórakozásaiból is meg lehet ismerni. Egy kultúra lényegét sohasem érthetjük meg, ha a nagy alkotások mellett elhanyagoljuk az égési és bomlási termékeket, a salakot. Nincsenek elhanyagolható adatok: a bűnügyi nyomozók és a pszichoanalitikusok jól tudják ezt. Mert semmi sem történik véletlenül, mélyebb összefüggések nélkül. Nem véletlen, hogy Norvégiában nem szokás bezárni a szekrényeket és nem véletlen, hogy a pesti uccán egy rozzant, öregedő munkásember, kis füzetekkel a kezében szakadatlanul így kiabál a járókelőkre: „Egy édes, titkos randevú, amióta magát szeretem, mondd, hogy lehet az, ha egyszer szétfoszlott az álmunk...” Nem véletlen, hogy e kissé különös megszólítás divatos slágerszövegekből készült és nem véletlen, de mennyire nem, hogy ezeket a szövegeket harsogja naphosszat a rádió, éneklük délutánonként a kivörösödött kezű mindeneslányok és dúdolják éjszakánként az orrhangú bárénekesek.

Ezt gondoltam, amikor engedtem a rozzant ember furcsán és majdnem obszcénul hangzó felszólításainak és megvettem az égési termékek füzetét. Dalszövegek tömege van benne: mind újak, divatosak és jellemzőek. Egy részüket már ismertem is, az éter hullámai időnként akaratom ellenére is értesítenek arról, hogy „Átszökött Budáról Pestre már az ősz... Vártam édes, hogy visszajössz”. Arról is hallok néha, ugyanezen az úton, hogy „Amióta magát szeretem, Tudom, mit jelent a szerelem, Tudom, minek van a csillag s a nyíló virág”. A füzet segítségétől vártam, hogy végre én is megkapom a választ erre az érdekes kérdésre: sajnos azonban a nyomtatott szövegekből sem derül ki bővebben az égi testek és a növények rendeltetésének titka. Kiderül viszont egy rendkívül figyelemreméltó tény: „Tudják a szegények, Nem a pénz a lényeg, Se gyémánt ékszerszodák, Ki így fut utána, Meg sohse találja S mellette elmegy tovább”. Igen, ez már komolyabb dolog, a szegények felvilágosítása és megnyugtatósa. Nem a pénz a lényeg - ez a lényeg. Meglepően gyakran találkozunk ezzel a gondolattal a tanulságos dalszövegek gyűjteményében. Egy filozófikus magasságokba lendülő slowfox például erről értesíti a sorsukkal esetleg elégedetlen hallgatókat: „Különös az élet nagyon, Nem elég a kincs és vagyon... Mit ér a pénz és a kincs, Hogyha boldogságunk nincs,

Dísz, pompa, fény, Erre nem vágyódom én”. Az élet valóban nagyon különös. Egyre több ember kerül abba a helyzetbe, hogy a nagyobb darab kenyér, a levegősebb szoba már kincset, vagyont, sőt pompát és fényt jelentene a számára. De mit ér mindez? - kérdi lemondóan a dalnok és sürgősen lebeszéli a nagyravágyókat. Hiszen: „Lehet, hogy gazdag ön, Lehet, hogy gondtalan, Nagyságos Asszonyom, Mégis boldogtalan”. Oly világos ez, oly nyilvánvaló! És ha ezekután még akad Pesten háztartási alkalmazott, aki azt hiszi, hogy a nagyságos asszony boldogabb, mint ő, akkor bizony nem tehetünk egyebet, mint hogy mégegyszer idézzük a költőt: „különös az élet, nagyon”. Mert a költők bölcssek és valami horatiusi derüs epikureizmus csendül ki strófaikból. Például: „Akinek van Pesten egy-két háza, annak se megy jól, Akinek van egy kis boltja, Az a más pénzéből él, S akinek csak egy kis fixe van, a farkastól sem fél”. Ime a „Beatus ille...” új és korszerű változata. Ne sokalljuk a házbért, uraim és hölgyeim, ne keveseljük a fixet, legyünk szerények, örüljünk, hogy élünk, „procul negotiis”, vihar- és farkasbiztos fedezékben.

A farkassal egyébként alaposan elbántak dalköltőink, a három kis malaccal egyetemben. A színesfilm angyalian gyermekded szövege a „magyar” átköltésben pajzán értelmezést kapott, jó, tenyeres-talpas lokál-pajzanságot: „Nem kell félni a farkastól, farkastól, farkastól, Ugy sem bánt, hogyha megkóstol, Tra-la-la-la-la. Nézd csak, ott egy farkas jár, Lehet az, hogy engem vár, A szegény biztosan falni akar... Mit akarsz tőlem kedves, Ne bolondozz már, hess-hess, Csúnya farkas pá-pá, én szaladok, A te terved nem rendes”.

Mindenesetre rendesebbnek látszik annak a báránykedélyű úriembernek a terve, aki, kellő hangulat esetén ilyen dalra kel: „Mert nekem az is elég, Ha megfogom a kezét, Mást nem is kívánok én, babám, Csupán a kis szívét”. A szív egyébként vezetős szerepet játszik ebben a konzumlírában, időnként olasz milióban is. Például: „Mia bella szinyorina, mondja mire vár a kis szíve? Megvigasztalom én boldogan, ha nincsen senkije!...” Az olaszok úgylátszik, heves emberek lehetnek, mert körúti bárdjaink nagyon szeretik az „olasz” hangulatokat. Egyikük általánosabb jellegű elmélkedésbe csap át ezzel kapcsolatban és megállapítja, hogy „Olasz-hon, de furcsa ország, egy szerelmesnek egy mennyország, valami van itt és biztos, hogy ettől tüzes lesz a szád”. Mindamellet Magyarhon is „egy” mennyország „egy” szerelmesnek, mert például Derecskén: „Nem lesz bajunk, sajtunk, vajunk minden lesz! Szántunk-vetünk, ötkor kelünk...” Ez valóban egy mennyország egy szerelmesnek, sőt többnek is. Így élnek a boldog falusiak, hogy is élhetnének másképp, hiszen képtelenség volna, hogy olyan emberek, akik a földdel foglalkoznak, éhezzenek, főképp, ha minden nap ötkor kelnek és szorgalmasan dolgoznak. Persze, a munkakerülő, mihaszna parasztleány sorsa nem olyan derüs. A lótolvaj például keserűen panasolja a délibábos stúdióban: „Korcsmajáró lett belőlem... Iszom... Ugyis a végén, düledező akasztófán szárad majd ki a gégem”. A költői igazságszolgáltatás, mint látjuk, elég szigorú ehhez az alkoholista fiatalemberhez: még rendes, jókarban levő akasztófát sem juttat neki, düledező bitón halatja meg szégyenszemre. És ez végeredményben megnyugtató. Mint ahogy általában a megnyugtató a célja ennek a buján tenyésző dalköltészetnek, mely jutányos áron és nagy választékban látja el hangulattal a tömegeket. Egész Budapest ezektől a rímektől és metafóráktól hangos. Ezek segítik ellágyuláshoz vagy pajzansághoz, ezek oltanak belé praktikus életbölcseletet. Sok hasznos dologra tanítják. Ezt a költészetet senki sem vádolhatja azzal, hogy „terve nem rendes”. Ennél gutgesinntebb nevelőpoézissal ritkán találkoztunk még. Az a friss együgyűség, ami e költők dalolását annyira jellemzi, komoly céltudatosságot leplez. Ezek a költők, mint köreikben mondják, „okos gyerekek”. Működésük és szerepük nem véletlen, ezt maguk is tudják. Általában sokat tudnak. Az a gyanúm, valóban tudják, minek van a csillag s a nyíló virág, csak nem akarják elárulni.

Március 8.

Színes, mozgalmas látvány lehetett az a többszázfőnyi tömeg, mely egy veszekedetten hideg téli hajnalon negyven pengő után kutatott a szemételep hulladékai között. Merész angolok és amerikaiak időnként expedíciókat vezetnek a déltengeri Kókusz-szigetekre, hogy felkutassák egy régi spanyol kalózcsoport állítólag elásott kincseit. E bátor és színes kincskereső vállalkozással mutat némi rokonságot az angyalföldi tömegakció, mely egy vakmerő váciúti kalóz elejtett negyven pengőjét szerette volna kiásni az inkább északi, mint trópusi fekvésű Schlick-vadon összefagyott szemétretegéből. A rongyosruhájú, korgógyomrú és nyilván tuberkulózisra hajlamos kalandorok kísérlete nem járt sikerrel, a „befagyott követelést” nem tudták inkasszálni, annál is inkább, mert nagyobb rendőrcsoport lépett közbe és elűzte az aranyláz rabjait annak a gödörnek a közeléből, ahol a kalóz egy fél nappal előbb az igazságszolgáltatás gyorsan lecsapó kezére került. A negyven pengő titka máig sem oldódott meg. A szemétmélyén rejtőző kincs bizonyára sokáig foglalkoztatja még a heves vérmérsékletű és kalandvágyó munkanélküli napszámosok és állástalan diplomások fantáziáját. A megoldást senki sem tudja, legkevésbé maga a kalóz, aki egy drámaian romantikus pillanatban egy üveg tintával öntötte le a váciúti postahivatal tisztviselőnőjét és nagymennyiségű bankjegyet felragadva tovairamodott, hogy pár perccel később, éhségtől és izgalomtól reszkető lábbal, gödörbe botoljon és üldözőinek karjaiba essen. Mindent megtaláltak nála, negyven pengő híjján. Ennek az összegnek nyoma veszett.

Nem tudjuk, hogy ment híre az éjszakai órákban ennek a hiánynak. Tény az, hogy hajnalra már mindenki tudott róla a környéken és az aranyláz megkezdődött. Sokszázan indultak el a szemétretegbe és valamennyien sejtették, hogy egyikük sem találhatja meg a kincset úgy, hogy a többiek figyelmét elkerülje. A negyven pengőt el kellett volna osztaniuk, ha megtalálják; lehet, hogy igen apró részekre is. De ez nem riasztott vissza senkit. Egy pengőből napokig tud egy család levest főzni az angyalföldi haciendákon. Egy-két pengő minden fáradságot és kockázatot megér. A hideg időszak már beállott, kegyetlen szél süvít az újpesti pampák felől; a mindenre elszánt kalandor fejébe nyomja hát elnyűtt sombreroját, felveszi a lukastalpú mokasszint és hörgő tüdejének harcizenéjére vakmerően nekivág a szemétretegnek.

„Ördög és pokol” - kiáltják munkájuk közben, szakszerű leírások tanúsága szerint, a délvidéki kalandorok és kincsvadászok. Itt: északon, az angyalokról elnevezett földön nem illik az ördögöt emlegetni. A poklot sem kell idézni, - mindnyájan ismerik, tudják, hogy hol van és mit jelent. Csendben dolgoznak a meggömbült hajnali árnyak százai, csendben, de módszeresen. Nehezen mozgó, gémberedett ujjuk minden papírhulladékot, minden formátlan vasdarabot és minden más, bizonytalan múltú és rendeltetésű tárgyat megérint. Fáradhatatlanul kutatnak - a siker, a zsákmány, a vagyon közelsége hevíti őket.

A Nagy Kaland lázába kerültek leküzdhetetlenül, a hirtelen kínálkozó, szédítő lehetőség indította el őket, mint pár száz évvel ezelőtt a spanyol conquistadorokat. Csak bátorság kell és egy kis szerencse, minden az övék lehet - legalább két-három pengő.

Erről az aranylázzal nem igazán írnak majd regényeket. Amikor a világban híre ment, csak rendőrök érkeztek a helyszínre, filmoperatőrök nem jöttek. Később korok első gimnazistái nem olvassák majd a pad alatt a váciúti kalóz kincsének érdekes történetét. Nincs hollywoodi sztár, aki egy ilyen kincskereső szerepét szeretné eljátszani. Nincs közönség, amelyet ezeknek a szereplőknek a sorsa izgatna. Nincs néző, vagy olvasó, aki lélekzetvisszafojtva figyelne a kaland fordulatait. Nem, ebből a háborzongató izgalomból sohasem lesz ponyva. Legfeljebb, talán majd egyszer: költészet.

Március 29.

Albert Thibaudet, a szellemes francia esszéista cikket írt a Nouvelle Revue Française-ba arról a különös érzelmi és értelmi mozgalomról, melyet „Az idő emigrációjának” nevez. Nagyon sokan vannak az idő emigránsai, akik a kor uralkodó szellemi és egyéb rendszerei vagy rendszertelenségei elől egy másik korba menekülnek. Thibaudet szerint a francia szellemi élet mai birodalmából egyre többen menekülnek például a 18.-ik századba. Megpróbálják feléleszteni a 18.-ik század szellemét, gondolkozásmódját, hibásnak mondják Európa fejlődését a francia forradalomtól kezdve és általában elutasítják a 19.-ik és 20.-ik századot. Thibaudet fejét csóválja e szenvedélyes „dixhuitèmisme” láttán és megjegyzi, hogy e kor visszasírói súlyos tárgyi tévedésbe esnek, amikor elfelejtik, hogy a felvilágosodás századában az erre illetékesek tüzzel-vassal próbálták kiirtani a felvilágosítókat, hogy Voltaire-nek hányszor kellett menekülnie, hogy mennyire üldözték a szellem embereit. Thibaudet megrója az idő emigránsait és ezt annál helyesebben teszi, mert ezek az emigránsok ma talán sokkal többen vannak, mint ahogy a francia író gondolná. Ő csak azokról tud, akik a 18.-ik századba menekültek, holott az időemigránsok száma ma már oly nagy, hogy minden valamirevaló letűnt század tele van velük.

Különös tömegjelenség ez az érzelmi földönfutás az időben. Az emberek legnagyobb része meglehetősen rosszul érzi magát napjainkban és ez teljesen érthető. Az is érthető, ha szívesen emlékeznek vissza az úgynevezett régi jó időkre, fiatalságukra, vagy meglelt korukra, amikor még megvolt életük biztos célja és tartalma. Teljesen érthető, - bár teljesen terméketlen és céltalan - ha a mai 50 éves hivatalnok üres óráiban a háborúelőtti évekbe emigrál, abba az időbe, amikor még 20-30 éves volt, kétszerannyi fizetést kapott, mint ma és még nem kínozták a közhatalommal. Az ilyen esetben az emigráció nem is egészen szentimentális és nem is egészen azonos annak az öregúrnak a sóhajával, aki kultúrpolitikai kérdésekhez szólva megjegyezte: „Hiába, mégis csak Trefort volt a legnagyobb magyar kultuszminiszter, mert az ő idejében nyolc krigli sört tudtam meginni együltömben”. El kell ismerni, hogy nemcsak a mai ifjúság, hanem a mai öregség problémája is megoldásra szorul és hogy a mai öregek egy részének élete és helyzete minden tekintetben sokkal előnyösebb volt az úgynevezett régi jó időkben. E sorok írója annál készségesebben elismeri ezt, mert szerény személyének is hasonló a tapasztalatai: a régi jó idők utolsó éveit csecsemői, majd később elemistai minőségben töltötte, tehát lényegesen irigylésreméltóbb helyzetben volt, mint ma. E meglehetősen erős érzelmi megkötöttség ellenére is van benne azonban annyi tárgyilagosság, hogy a leghatározottabban állást foglaljon azokkal szemben, akik egyre nagyobb dühvel fordítanak hátat napjainknak és emigrálnak a letűnt korokba, a szellemi sötétség jótékony leple alatt.

Ez az emigráció nyílt és harcias. Egyre többen hirdetik gögösen, hogy nem tudják és nem is akarják megérteni korunkat. „Én nem vagyok mai ember”, - hangoztatják lépten-nyomon, dagadó emigránsi önérzettel, ami époly furcsán hat, mintha valaki arra lenne büszke, hogy érzelmesedése van. A kortól és a kor problémáitól való teljes idegenség beteg kultusza ez, melynek legsúlyosabb és leggyakrabban használt szitokszava a „modern” jelző. „Én nem vagyok modern”. „Ez nekem túl modern” - mondják és ha véletlenül hisztériás nő vagy silányminőségű fogvájó kerül eléjük, mindkettőt egyforma iszonyodással, „modern”-nek nevezik. Korszerűtlennek, korellenesnek lenni: ez ma a legnagyobb divat jobb társaságokban. Az időbe való emigrálás magyarázza részben a fasizmus nagy sikerét is. Bizonyos társadalmi rétegek ilyenirányú szükségletét elégíti ki az olasz fasizmus nemzeti és a német fasizmus faji miszticizmusa, mely a római, illetve ősgermán szellemet és külsőségeket igyekszik feltámasztani. Akik korukból menekülni akarnak, szívesen emigrálnak a lehető legtávolabbi századokba is, különösen ha az emigrációba röpítő vonat oldalán a tetszetősen megtévesztő „Jövő” felirat áll. A legbiztosabb jövőnek a múltat tartják, a leghatásosabb forradalomnak a hagyományt.

Ami pedig a legsúlyosabb: rengeteg fiatal férfi és nő van ezek között az emigránsok között. A fiatalok legszebb és legsajátosabb tulajdonsága a lázadás és a bálványrombolás. A mai fiatalok jórészenél szinte kétségbeejtő a hagyományok kritikátlan, görcsös tisztelete. Fiatalságuk természetadta lendületét visszajára fordítva, rohannak hátrafelé a multba, (néha „új”, modern jelszavak alatt), holott nekik még az a mentségük sincs, hogy valamikor még ismerték és élvezték ezt a multat. Fenntartás nélkül emigrálnak a „rég jó békevilágba”, melyben úgyszólván nem is éltek és amelynek tökéletességére nem vet túlságosan kedvező fényt, hogy alaposan működött benne a földrajzi emigráció és hogy például a háborút megelőző néhány évtized alatt közel egymillió paraszt és munkás vándorolt Magyarországból Amerikába. Vakon tisztelik és imádják azt a békevilágot, mely kitermelte a háborút és következményeit. Megbocsáthatatlan az ifjúságnak ez az emigrációja, a hagyományoknak ez a „forradalma” a fasizált érzelmeknek ez a fordított Sturm und Drang-ja. Megbocsáthatatlan, mert ez az emigráns ifjúság sohasem tanul meg rombolni, pedig amióta a világ áll, eddig még minden jövő romok helyébe épült.

Április 14.

Egy ember ül a Visegrádi uccában és sír. Kapualjban ül, felhúzott térdrel a kövön. Tenyerébe temeti arcát, válla vonaglik és aki közelébe megy, hallhatja a sírását. Egyenletesen, ritmikusa, kissé vonítva sír, mint aki verést kapott. Hatósági műszóval élve: munkáskülsejű ember.

A sírás színpadon vagy regényben bosszantóan érzelmes és giccses. Az életben minden másképpen hat, az élet sohasem „hangulatos” és giccsszerű. Az életben a vörös naplemente nem kelt olcsó képeslaphatást, hanem megsemmisítően idegenszerű és titokzatos. Az életben a csecsemő gügyögése nem bájos, hanem ősi és nehéz szorongásokról beszél, a felnőttek sírása pedig nem szentimentális, hanem úgy hat, mint az ökölcsapás. Különben is, kapualjban semmi sem szentimentális.

A síró férfi munkáskülsejű. Kapualjakban rendszerint munkáskülsejű emberek ülnek. Emberemlékezet óta nem fordult elő, hogy diplomatakülsejű férfi vagy kormányfőtanácsosnékülsejű nő sírt volna visegrádiuccai kapualjban, sőt még az előkelőbb Váci uccában sem jegyezték fel hasonló esetet. Bele kell nyugodni ebbe: a kapualja exkluzív hely, ahol csak munkáskülsejű embereknek van joguk sírni.

Délután négy óra, melegen süt a nap, a szomszédos Lipót körúton dübörög a forgalom, itt pedig egy ember él a jogával és sír. Sokan mennek el mellette, de nem veszik észre, mert kissé alacsonyan ül. Arcát nem látni és így azt sem lehet tudni, hány éves. Lehet, hogy fiatal, és lehet, hogy legszebb férfikorában van. Ruhája mindenesetre túl van már a legszebb férfiruhakoron. Miért sírhat ez az ember?

Általában miért sírnek az emberek? Miért zuhannak vissza, mintha leszakadó liftbe zárták volna őket, évtizedek emeletein át, egészen le, a gyermekkori sötét és gyötrelmes pincéjébe? Minden sírás ilyen vad és teljes visszazuhanás a kezdet magányába és védtelenségébe. Mekkorát kell egy felnőtt férfinak zuhannia, hogy sírni kezdjen, délután négykor a Visegrádi uccában, a legnagyobb forgalom idején?

Lehet, hogy valami nagy baj érte, valami váratlan lelki vagy testi fájdalom. Az ilyen munkáskülsejű embert könnyen érhetnek efféle bajok, könnyebben mint más. Lehet, hogy elveszített egy pengőt. Valószínűleg érzékenyebb ilyen dolgokban, mint mások. Az ilyesmi egyébként teljesen egyéni: egyeseknek százezer pengőt kell elveszíteniük, hogy sírjanak és még akkor is olyan tartózkodóak, hogy külföldre szöknek sírni, ahol senki sem látja őket.

De az is lehet, hogy nem valami ehhez hasonló, hirtelen ok váltotta ki belőle a sírást. Talán csak valami csekélység történt, ami önmagában nem is fontos, de mégis alkalmas arra, hogy egy embert egyszerre, mintegy összefoglalóan emlékeztessen egész helyzetére és arra a szerepre, amit az életben és a társadalomban betölt. Igen, lehetséges, hogy ez az ember most csak nagy általánosságban sír, elvi alapon. Lehet, hogy valaki megkérdezte tőle: hogy van? - és erre eszébe jutott állapota és sírni kezdett. Eszébe jutott a gyermekkora, a jelene és a jövője, eszébe jutottak a lehetőségei. Talán az jutott eszébe, hogy már negyvenéves és még sohasem volt jó dolga. Talán gondolkozni kezdett és nem jutott eszébe, hogy mikor örült utoljára. Nem lehet megállapítani róla, munkanélküli-e, vagy „tiszteséges”, állandó jövedelme van, mely rendszeres ágyrajárást biztosít számára és gondnélküli mindennapi levest. Azt sem lehet megállapítani, értesült-e már, hogy nemsokára megalakulnak az érdekképviselések, melyek az ő méltányos érdekeit fogják képviselni anélkül, hogy a kartellek ugyancsak „méltányos” érdekeit sértenék. Így, első pillantásra meglehetősen elhagyatottnak és elkeseredettnak látszik. Tenyerébe hajtott feje görcsösen vonaglik, hangja halk, vékony, segítséget kérő, mint egy kis gyermeké. Fölötte négy emelet tornyosul. Üzlethelyiségek, irodák, hálószobák, ebédlők, úriszobák, szalónok és összes mellékhelyiségek emelkednek fölötte, mérhetetlen magasságokban. Antennák, távíródrótok és éterhullámok kavarnak fölötte és távoli repülőgépek morajlanak. Millió szó, millió cselekedet és millió paragrafus. Az élet gazdag rendetlensége és a törvény gazdag rendje. Pár óra múlva este lesz és akkor ragyogni fog fölötte a világ. Mindig, minden csak fölötte.

Miért sírhat ez az ember?

Április 23.

Magyarország nyugati szélén, a tó partján szép kis szállodaépület néz szembe a vízzel és a mezőkkel. Kis dombon áll, lent, a lábánál autók és autokárok. Csónakok pihennek a mozdulatlan vizen, távolabb a rét túlzottan zöld színárnyalatai, az országúton tehenek sétálnak hazafelé, a szálloda halljában dsezzbend játszik. Messzire ellátni, sok minden van a képen, egészen távoli dolgok is, házak, síkok, halmok, látszólag idegen, de mégis összefüggő elemek, mint a japán festményeken. Hogy a táj szép, az nem is meglepő, Aki egy napig tartózkodott a környéken, az már természetesnek találja a szépséget, mert errefelé nincs semmi, ami ne volna szép. Szép maga a város, hipnotizáló történelmi hangulatával, szép a villanegyed a fenyőerdős hegyeken és szép, néhány kilométerrel távolabb, az óriás kőbánya, oszlopaival és boltozataival, ez a mészkőbe vájt Szent Péter-dóm. Ez itt a szépség fenntartott helye, úgylátszik, a Dunántúlnak ez a szelíd és álmatag szöglete, melyet csendben, megindultan és nyilván kissé elkésetten fedeztem fel egy kirándulás alatt. Nem meglepő tehát, hogy ez a tópart is szép, az autokárokkal és a tehenekkel -, de mégis van itt valami, ami váratlanul érint. A dsezzbend az, ami az épület előcsarnokában zenél.

A helyiség egyik sarkában öt parasztember ül, hegedűvel, szakszofónnal és a hozzávalókkal és muzsikál. A parketten párok nyüzsögnek, mások a falmelletti asztaloknál és a benyíló szobában ülnek. Csizmában táncolnak a férfiak, néhányan hosszú, kék kötényt is viselnek hozzá. A lányok egy része fejkendőben, parasztruhában, más része vasárnapiasan, városiasan. Egy katona is táncol, sapkával a fején. Mind parasztok és mind fiatalok. Arcuk kipirult, szemük csillog, lépéseik nehézkesek. Szorosan simulnak egymáshoz, ujjai meggyőződéssel fonódnak össze. Sokáig tart egy tánc és ha véget ért, a dsezz hamarosan újakezdí. A terrasra nyíló ajtóban állok és hosszan nézem őket. Nem is tudom, mi a legkülönösebb és legvonzóbb bennük. Talán az, hogy mindig mosolyognak. Az az érzésem, hogy mind elfogódottak és szinte meghatottak. Ritkán van részük ebben az élményben, nem minden vasárnap, csak a

nagyobb ünnepeken. Életük nehéz és majdnem mindig örömtelen. A legtöbben nádasokat bérelnek a Fertő partján, egészen kis területeket. Kitermelik és eladják a nádat és, ha nagyon jól megy a soruk, 6-8 pengőt keresnek hetenkint. Néha a kőbányában is kapnak valami munkát, de nagyon ritkán, mert a háromszázéves bánya oszlopkolosszusai között mostanában csak három-négy munkás dolgozik egyszerre. Nádból és kőből élnek, a bizonytalanság és a keménység jelképeiből. Néha isznak egy kicsit és táncolnak - ezek a fénypontok az életükben, a felemelkedés és felszabadulás kivételes pillanatai. Boldognak látszanak most, egymáshoz simultan, idegen ritmusok ringató hullámverésében. Folyton beszélgetnek tánc közben, érezni, hogy van mondanivalójuk. Fénylik az egész táj, meleg, szikrázó délután ez és most mégis csak a táncolókat nézem. Ugy érzem, egészen nagy dolognak vagyok tanuja: húsz-harminc fiatal férfi és nő számára szinte történelmi percek ezek, felragyogó és ritkán visszatérő percek, amikor a szegény emberek életében kivételesen nem a szegénységre, hanem az emberre esik a hangsúly.

Egy asztalnál két zömök fegyőr ül, feketeruhás asszonysággal. Méltóságteljesen, leereszkedően nézik a táncot. Amikor a zene elhallgat, az egyik fegyőr mély hangján odaszól:

- No, még egy tangót! - mondja elégedetten a fegyőr és a zene újra megszólal. Koppannak a csizmák a kőpadlón, fejkendős lányok nyíltan, odaadóan mosolyognak táncosaikra. A paraszt-dsezz már nem is tűnik különösnek: tulajdonképpen a dsezz is egy nép zenéje, a néger népé, mely szintén ismeri a ritka örömeiket és a gyakori szenvedést. Egészen enyhe szél suhan végig a mezőkön, a tó vize egyre fényesebb lesz, amint alkonyodni kezd, újabb tehenek jönnek az országúton, fehér tehenek lágy, lomha mozdulatokkal.

Május 11. (Levél.)

Testvér, aki legutóbb néhány szál gyöngyvirágot kínáltál megvételre a körúton, nem tudom, elolvasod-e ezt a pár sort, de mindenesetre megírom, mert van néhány dolog, amit személyes találkozásunk idején nem tudtam elmondani. Találkozásunk és beszélgetésünk egészen futó jellegű volt és tárgyilagosan üzletszerű. Magántermészetű közlést egyikünk sem tett, mindössze te árultál el annyit, hogy két évvel ezelőtt még építőmunkás voltál. Egyébként rögtön a lényegre tértünk, te közölted velem a gyöngyvirág árát, én kifizettem. Én örültem a virágnak és örültem, hogy elvihetem valakinek, te örültél a pár fillérnek, melyet szintén elvittél valakinek, eredeti formájában, vagy csak száraz kenyérré váltva. Szabályos ügylet volt: csak percek múlva jutott eszembe, hogy tulajdonképpen cinkostársak voltunk egy illegális műveletben. Nem is értem, hogy feledkezhettem meg erről akárcsak egy-két pillanatra is, hiszen éppen a napokban jelent meg a főkapitány napiparancsa, mely bejelenti, hogy „a legnagyobb szigorral” fogja megtisztítani tőled „közterületeinket”. A napiparancs kemény szavakkal bélyegzi meg a koldusok és „hasonló lézengők” üzelmeit. A hasonló lézengő jelen esetben te vagy, „engedély nélküli virágárus”-i minőségemben. Megtudtam a napiparancsból azt is, hogy idegenforgalmunk állandó növekedése csábított téged közterületeinkre, miután előzőleg „nem is saját hibádon kívül” nyomorba jutottál. Mindenesetre vakmerő ember lehetsz: a napiparancs szigorú uccai razziákat helyez kilátásba, hatalmas hivatali apparátus tüntet ki azzal, hogy csakis a te ügyeddel foglalkozik és te ennek ellenére sem szállsz magadba, hanem továbbra is engedsz az idegenforgalom csábításának és a magad agyafúrt módján szószerint értelmezed azt a sokat hangoztatott kijelentést, hogy az idegenforgalom az egész nemzet gyarapodását szolgálja. Nagy a gyanúm, hogy te is a nemzet tagjának számítod magad és gyarapodni akarsz, még hozzá lézengés útján és nem gondolsz arra, hogy ezzel az eljárással „lassanként türhettellenné teszed a közterületeken való járás-kelest”.

Ez öreg hiba és hidd el, hogy az ellened emelt vádban van valami. Nem mondom, hogy éppen túrhetetlenné teszed a közterületeken való járásomat-kelésemet, de annyi bizonyos, hogy kissé zavarsz. Ezt már akkor is meg akartam neked mondani, de féltem, hogy félreértenéd, hosszas magyarázatokba pedig nem akartam belebocsátkozni.

Hát igenis, zavarsz. Zavar a lézengésed és zavar a nyomorod akár saját hibádból kerültél bele, akár a társadaloméból. Általában mindenféle nyomor zavar és ha valaki a saját hibájából kerül is bele, még mindig a társadalom hibája, hogy egyáltalán van nyomor, melybe az emberek, hogy, hogy nem, tömegesen belekerülnek. Igen, zavar a nyomorod, zavar barázdás arcod, szomorú őszes bajuszod, ötvenegynéhány esztendő, amit épületeken töltöttél, sok porban és kevés örömben, zavar a silány eleséged és a rothadt lakásod, amit elképzelek és zavar a jövőd, amit nem tudok elképzelni. Zavar, hogy itt állsz és lézengsz, zavar, hogy alázatosan megköszönöd, hogy vettem valamit tőled, - zavar, mert másutt szeretnélek látni és más hangot szeretnék tőled hallani. Zavar ez az egész dolog, zavarnak az okok, melyek előidéztek, a messzeágazó tünetek, melyek kísérik és amelyek lassan-lassan valóban túrhetetlenné teszik minden tisztességes ember életét. Legfőképpen pedig az a logikai zavar zavar, hogy csak a lézengést tiltják be, nem pedig magát a nyomort.

Nem mondom, sokan foglalkoztak már ügyeddel az idők folyamán és most is eleget vitatkoznak fölötte. Életrevaló ötletekben nincs hiány. Egyesek felajánlják, hogy szabadon versenyezz bárkivel, például Rothschilddal, akivel a törvény előtt egyenlő vagy. Rögtön meg is jegyzik, hogy ha netán lemaradnál ebben a versenyben, ez csak a te hibád volna, mert mindig az életképesebb és tehetségesebb marad felül a küzdelemben. Mások viszont - és ez most divatosabb - a rendet, a megegyezést ajánlják a verseny helyett. Magukra vállalják a megoldást: Rothschildot is megrendszabályozzák egy kicsit, téged is megrendszabályoznak egy kicsit. Rothschild is hoz egy kevés áldozatot, te is hozol egy kevés áldozatot, úgy, hogy helyre áll a rend és a béke és mindketten szépen elfoglaljátok megillető helyeteket az „új szintézisben” és boldogan, fegyelmezetten éltek, amíg meg nem halsz. E két érdekes felfogás hívei között élénk vita folyik mostanában, amelybe te persze nem szólhatsz bele. Ez helyes is, mert nem vagy még elég érett az ilyen magasabbrendű problémákhoz; ők majd eligazítják a dolgot helyetted.

Addig is, amíg valahogyan megegyeznek, eltávolítanak téged a közterületekről. Igazuk is van; mit lézengsz a transzparenszek alatt? Vonulj a háttérbe, ülj le szépen ott, ahol senki se lát, légy szemérmes szegény, ahogy illik. És ha esetleg azzal akarnál érvelni, hogy te is magyar ember vagy, neked is jogod van kenyérhéra valót keresni a magyar főváros közterületein, erre csak egy választ kaphatsz: bízz a jövőben. Addig azonban, menj a mellékucskába, a pinceoduba. A közterületeken most másoknak van igen sürgős és fontos, országos érdekű járni-kelni valójuk. Ezt pedig elviselhetetlenné tenné számukra a jelenléted. Kellemetlen vagy nekik!

Igen, kellemetlen! Hát még mindig nem érted?

Csak ezt akartam mondani.

Május 18.

Rotterdami Erasmus négy évszázaddal ezelőtt már megírta a butaság dicséretét. A kérdés azonban még mindig nem vesztette el időszerűségét. Hatalmas, bonyolult probléma ez, nehezen hozzáférhető. Ezen a helyen mindössze arra szorítkozom, hogy a butaság társadalmi szerepét és hatóerejét igyekezzem méltatni.

Hiteles feljegyzések szerint a butaságot már az ókorban is ismerték. E rendkívül régi és nemes hagyományú irányzat hívei már Athénben is felléptek és egy Szokratesz nevű politikai és világnézeti ellenfelüket arra kényszerítették, hogy igya ki a méregpoharat. Azt hitték, hogy ezzel megoldják összes válságaikat, az események azonban utólag nem igazolták őket. Később Rómában is nagy eréllyel hódított tért a butaság. Hívei egyidőben oroszlánokkal tépették szét egy hatalmas mozgalom követőit, akik éles kritikának vetették alá az akkor fennálló rendszer roskadozó gazdasági és szellemi alapjait és az élet gyökeres átszervezését követelték. Az oroszlánok lelkesen és meggyőződéssel dolgoztak, az eredmény azonban - kisebb ideiglenes sikerektől eltekintve - elmaradt. Az akció nem sikerült. Évszázadokkal később a butaság ismét fellépett Európa több pontján. Oroszlánok helyett, a modern technikának megfelelően máglyákkal dolgozott, melyeken különböző irányú intellektueket szokott pörkölni. Ez sem használt. Napjainkban a felforgató intellektueket már nem pörkölik személyesen, csak műveiket dolgozzák fel máglyán. A butaság most sokkal kíméletesebben bánik ellenfeivel, mint azelőtt. Oroszlán vagy máglya helyett a legtöbb esetben börtönnel is beéri.

Hogy a butaságnak milyen alapvető és nélkülözhetetlen szerepe van mai életünkben, arra nem is kell külön felhívni az olvasó figyelmét. Valószínűleg mindenki találkozott már a butasággal, a magán- és közéletben egyaránt. Az idők folyamán demokratizálódott e finom és rugalmas irányzat, - ma már nem fejeződik ki csupán egyes kimagasló személyekben, hanem intézményesedett és széles rétegek sajátja lett. Mit tagadjuk, mindnyájan voltunk már buták életünkben és ha általában nem is vagyunk e végtelenül tekintélyes irányzat feltétlen hívei, csak a legkritikább esetben kerülünk vele nyílt összetűzésbe. A legtöbbször csendben támogatjuk, vagy legalább is hallgatólag elfogadjuk ilyen megjegyzésekkel: „Amíg valami jobban nem találtak ki helyette, meg kell maradni mellette”, vagy: „Nem lehet addig lebontani a régi épületet, amíg nem tudunk újat emelni a helyébe” stb. Sokan viszont más véleményen vannak, de óvatosságból nem mernek erélyesen fellépni a butaság vagy valamelyik intézménye ellen.

A társadalmi, gazdasági, politikai, tudományos, művészi és erkölcsi élet minden ágában erősen érvényesül a butaság. A világpolitika és világgazdaság terén vezető szerepet játszik. Hívei részben impozáns konferenciákon, részben bizalmas és döntő jellegű megbeszéléseken szereznek érvényt irányvonalainak. Nagy történelmi szerepe, mint mindig, most is az, hogy bebalzsamozzon és élőnek tüntessen fel rég elhunyt hagyományokat és konvenciókat, hogy megakadályozza annak megvalósítását, amit a tömegeket megtévesztő józan ész felismer és követel. Gondosan őrködik, hogy az emberek ne tehessék azt, ami jólesik nekik és hogy huzamosabb ideig senki se érezhesse magát jól. Ilymódon megóvjá az embereket a könnyelműségtől és rendetlenségtől. Ugyanakkor igyekszik megakadályozni az egyetlen természetes fegyelmet is: az emberek egymásrautaltsági érzéséből kifejlődő építő- és cselekvőképes szolidaritást. Szerető, de erélyes apai kézzel formálja az emberek gondolatvilágát. Elmagyarázza neki, hogy a Nap szorgalmas polgárember módjára reggel felkel és este lefekszik és hogy a német munkanélküliek érdeke, hogy a munkatáborokban kaszárnyalakás és ellátás érdekében ingyenmunkát végezzenek, mint az ókori rabszolgák. Elmagyarázza a férfiaknak és nőknek, hogy nem jó nekik, ha együtt mennek strandra; a kínai és japán katonáknak, hogy jó neki, ha agyon löhetik egymást; a mozilátogatóknak, hogy megható, ha a nagyherceg feleségül veszi a kalaposlányt; a csirkének, hogy boldog lehet, ha kirántják és a pápuának, hogy milyen nyomasztó érzés meztelenül járni a trópusi tengerparton. Annyi mindent magyaráz meg olyan érthetően és kézenfekvően, hogy híveinek száma nem csekély. Hatása megnyugtató, a mai zavaros és idegesítő világban egyenesen áldásos. Stabilizáló és zsongító erejével szemben csak az az aggály merülhet fel, hogy eddig még egyszer sem tudta végleg feltartóztatni az eseményeket.

Május 30.

Fiatal kínait állnak körül az emberek a Rákóczi úton. A kínai micisapkát visel és színes papír- virágokkal játszik. Ez a játék a keleti találékonyság komoly teljesítménye. Laposra préselt sokszínű papírharmonika, két vékony pálcika van a végén. Egy ügyes mozdulat a pálcikákkal és a lapos harmonikából exotikus virág lesz. Ha megrázzuk egy kicsit a virágot, új alakot vesz fel és ha megint megrázzuk, megint más lesz az alakja és más színeket mutat. Ez az egész. Olyan egyszerű és raffinált, hogy nem lehet abbahagyni. Piros, zöld, narancs és fehér papírt vágtak ki és ragasztottak össze valami rejtélyes ritus szerint, hogy azután egy billentésre mindig tarka és különös formájú virág nyíljon ki a pálcikák végében. Csak keletiek találhatták ezt ki, keletiek, akik a végtelenségig türelmesek és sokra értékelik a haszontalan dolgokat. Megdöbbenően sok türelem, lelemény és szeretet kellett, amíg valaki megszerkesztette ezt a naív játékot, melyről néha az a gyanúm, hogy valami vallásos szertartási eszköz.

A fiatal kínai ferde szemére húzott sapkában áll a járda szélén, háttal a kocsiútnak és pontosan ugyanazzal a mozdulattal varázsolja elő ugyanazokat a virágokat. Időnként varázsigét hallat. „Tíz fillél” - mondja csengő hangon és „l”-lel, mert a kínaiak sok mindenhez értenek ugyan, de az „r” betűt nem tudják kiejteni. Mindenki vesz tőle virágot. Egyik kezével játszik, a másikkal villámgyorsan odaad egy játékot és elveszi a pénzt. Komoly felnőttek állják körül, gyanakvó, nehéz pesti emberek. Ünnepeles arccal játszik és ők ünnepeles arccal nézik. Szótlatlanul, csodálkozva addig bámulják a kínai játékot, amíg végül vállat vonnak és megveszik. Aztán lassan megindulnak és mélyen elgondolkozva, nehézkes kézzel billegetik a kis virágokat. Mi történt itt, miért vették meg és miért játszanak elmerülten, - ezt senki sem tudja.

A kínai egész nap ezt csinálja, valószínűleg már évek óta. Eljött Kínából és most idegen országokban vándorol apró játékaival. Körülbillegeti a Földet, mozdulatlan arcával és hiányos nyelvtudásával és csendesen, feltűnés nélkül játszani tanítja az embereket. Beszélni nem lehet vele. „Tíz fillél” - feleli kissé zárkózottan a hozzáintézett kérdésekre. Semmi derű, semmi ellágyulás nem játszik rajta játék közben. Ez érthető is: kínainak lenni nem a legkellemesebb dolog. Előnyösebb helyzetek is vannak az életben. A legtöbb kínai szomorúnak látszik. Soha- sem felejttem el azt a rongyosruhájú, idős kínait, akivel egy idegen város postahivatalában találkoztam, a „Poste Restante”-ablak előtt. Nekem két levelem jött, neki egy se. Egy pillan- natig lesujtottan állt, elképzeltetlenül magányosan, tétova, szerény mosollyal, aztán elment. Szerettem volna nekiadni az egyik leveletemet, de attól tartottam, hogy nem sok hasznát venné.

„Tíz fillél” - mondja a kínai Budapesten, ahol egyébként szintén egy marék rizsen élnek a kulik. Egészen halk zizegéssel ugrál kezében a papírvirág. Semmi értelme nincs az egésznek, de az emberek mégsem tudják levenni róla a szemüket. Éveken át, reggeltől estig csak ezekkel a virágokkal játszik a kínai - és mégsem ez az legértelmetlenebb foglalkozás. Van valami ezekben az együgyűen ötletes virágokban, valami nehezen körülhatárolható és ki- fejezhető, valami teljesen céltalan és nagyon megvesztegető, valami elképesztően egyszerű, amin az ördög sem tud eligazodni.

A kínai hirtelen abbahagyja a játékot, zsebrevágja a virágokat, ijedten pislant hátra és gyorsan eltűnik a tömegben, mint egy üldözéshez szokott ideges, apró erdei állat a fák között. Rendőr közeledik a sarok felől. Mire ideér, már semmit sem talál, csak egy-két járókelőt, kínai virág- gal a kezükben. Nagyon gyanakodva, nagyon bizalmatlanul nézi a színes kis holmit, aztán lassan tovább megy, de időnkint még visszafordul, összevont szemöldökkel. Én is tovább megyek. Ugyalátszik, hiába minden. Hiába a játék naív és művészi értelmetlensége, - a gyanú elől nem menekül. Szerzőjének kár volt ügyelnie, hogy ne fejezzen ki semmit. Hat, - tehát megbízhatatlan. Ez a szabály: Világos és kikezdzhetetlen, mint egy természeti törvény.

Junius 5.

Tintahalat ettünk a tenger partján. A dalmát tenger vakítóan kék volt, a tintahal viszont, nevét megcáfolva, egyáltalán nem volt kék. Feldarabolva feküdt a tányéron, sültén, kissé metélt-szerűen. Kis csápjai is voltak, egészen vékonyak és szomorúak. Ezeket szintén megettük. Jó volt a tintahal, édeskés ugyan, de néhány csepp citrom különös, fanyar ízt adott neki.

- Miért tintahal? – kérdeztem a pincértől.

- Tintával védekezik - válaszolta.

Ez kissé szomorúan hangzott. Tintával védekezik és mégis megettük. Ennyit ér a tinta védelme?

Izgatott a tintahal ügye és hazajövet az első utam a lexikonhoz vezetett. Többek között ez áll benne a tintahálról (sepia): „Élő állapotban a színét igen élénken és szembetűnően változtatja a bőrében levő festéksejtek (chromatophora) alakváltozásai következtében... Húsát az olaszok megeszik. Tintazacskójának váladékát, mellyel a vizet megzavarja, ha ellenségei elől menekülni vagy zsákmányt törbe ejteni akar, megszártva értékesítik... Karjai hosszúak, egészen visszahúzhatóak. Belső váza meszes, szivacsos, piskótaalakú.”

Ezt kell tudni a tintahálról. Szomorú ez, és egyben tanulságos. Mindig és mindenkitől tanul az ember, a tintaháltól is tanulhat. Megtanulhatja a tinta értékét, ha eddig nem ismerte volna. Mert elég sűrűn előfordul, hogy egyes élőlények tintával próbálnak védekezni. Először színváltozással védekezik a modern tintahal. A feltűnő és élénk színváltozás egészen gyenge fegyver, pedig sokan kísérleteznek vele. Gyorsan, símán működnek a bőrben levő festéksejtek (chromatophora), de ez most már nem használ semmit. Akik tintahalat akarnak fogni, már régóta tisztában vannak ezzel az egész chromatophora-dologgal és ha a tintahal veszélyt szimatolva, pirosról, mondjuk fehérre, vagy barnára váltja színét, az ellenség ma már nem dől be, mert ő is olvasta a lexikont. De nem használ a tinta sem. Akár zavarossá teszi a vizet tintájával a hal, akár világossá és tisztává, a sorsa egy. Húsát megeszik az olaszok és rajtuk kívül még sokan. Furcsa módon divatba jött most a tintahal húsa, egész szervezetek alakulnak a tintahal pusztítására. Talán azért van ez, mert karjai egészen visszahúzhatóak, talán azért, mert belső váza szivacsos és piskóta alakú. Nehéz manapság tintahalnak lenni, - sóhajtott a tinta ismerősöm, akivel a körúton találkoztam, és igaza volt.

Mert nehéz ma piskótaalakú belső vázzal megélni a különböző élesfogú halak és még élesebb fogú halászok között. A tintahalnak meg kellett érnie a tinta csődjét. Éltető eleme, melynek nevét viselte, melyben rendíthetetlenül bízott, cserbenhagyta. Egy hektoliter tinta nem ér annyit, mint egyetlen éles metszőfog. Ha a hálnak esetleg nemesebb céljai is voltak a tintával, - az csak súlyosbító körülmény. Hiába érvel azzal, hogy nem akarta megzavarni a vizet, hanem ellenkezőleg, kristálytiszttá akarta mosni a kék folyadékkal: annál rosszabb. Világosságot akart a tenger hasznos és kényelmes homálya helyett, meg akart mutatni bizonyos dolgokat: van-e ennél nagyobb bűn, kihívóbb és veszélyesebb cselekedet? Ügyes és erős üldözők indulnak a tintahal ellen, olyan ügyesek és erősek, hogy még a legjobb tinta sem fog rajtuk. Fogaik vannak, hálójuk van, jó szimatjuk van, gondosan kiépített támadó szerveik vannak: a tintahal fegyvere pedig csak a tinta. Ontja a tintát, hogy megoltalmazza piskóta alakú belső vázát. Ellenségei jót nevetnek a markukba, illetve uszonyukba, „tinta érték nélkül”, mondják és jóétvággal megeszik vacsorára a tintahalat.

Ilyen egyszerű és tragikus sorsa van a tintahalnak, melyet sepiának is nevezünk. Mit tegyen ilyen körülmények között a tintahal, ha nem akar meghalni? Nehéz a válasz. Egyet mindenestre tanácsolhatunk neki: ne bízza magát egyedül a tintára. A fejlődés során alaposan átértékelődött a tinta. De azt sem lehet várni a tintaháltól, hogy adja fel a tintát, amely

egyéniségének lényege. Akkor nem volna célja és értelme az életének. Sőt: erősítse meg tintáját. Szivacsos testének mélyében bizonyára akadnak titkos mirigyek, melyekből valami maró anyagot lehetne kisajtolni. Ezt termelje ki magából korunk tintahala, ezt keverje tintájába. Maró, éles, kissé mérgezőhatású tintával forduljon üldözői ellen és hosszú karjait sem kell mindig visszahúznia. Piskótaalakú vázát is megkeményítheti egy kis tréninggel, hogy beletörjenek ellenségei fogai. Próbáljon átalakulni. Ha egyedül nem sikerül, fogjon össze üldözött társaival és ha ez sem elég, nyissa ki merengő halszemét és vegye észre azokat a fogakkal megáldott erősebb, de szintén elnyomott halakat, melyek maguk is hadilábon állnak az ő ellenségeivel. Álljon melléjük: azoknak foguk van, neki tintája, megoszthatják a munkát és vállalhatják a vállvetett harcot. Vannak még lehetőségek és nem lehet nagyon válogatni az eszközökben, ha egyszer a tinta csödbe jutott.

Junius 21.

Faluról falura, fürdőhelyről fürdőhelyre jár társulatával a vidéki bűvész és szabadtéri előadásokat rendez, melyeket izgalmas, színes plakátokon hirdet. Társulata egy magas, szőke, tuberkulotikusnak látszó asszonyból, egy fiatal gömbölyűbb nőből és két kis gyerekből áll. Mutatványait nagy szóbőséggel hirdeti a plakát, mely a produkciót így foglalja össze tömören és sokatigérően: „Rettenetes csodák!” Körülbelül huszan ülünk a nézőtér deszkapadjain a Mátra tövében, részint pesti turisták, részint negyedik gimnazisták a közeli városból. A gömbölyűbb nő ötven fillért szedett be mindenkitől előadás előtt. A falubeliek, akik a padok mögött állnak, nem fizettek semmit. A bűvész gyorsan, rekedten beszél és fürge ujjai gyűszűket varázsolnak elő meglepő helyekről. „Tüdőcsúcshurutom van” - mondja váratlanul varázslás közben és a közönség, mely megszokta, hogy minden szavát és mozdulatát komikusnak találja, ezen is jókedvűen nevet.

Kissé megzöldült frakkot visel a bűvész, itt kint a zöldben. A frakk szárnya rövid, úgylátszik pár évvel ezelőtt kirojtosodott és ezért levágta a végét. Kis fekete bottal hadonászik és szakadatlanul darálja a vicces szöveget. Magyarazza a trükkjeit, humorosan a dolgok mellé beszél, mosolyog, legyint, mint multszázadbeli francia vígjátékok „kozörjei” és rettenetesen fáradtnak látszik. Beesett arcú fekete fiatalember és valamikor igazi humora lehetett, körütszéli, de nem kellemetlen, sajátos pesti humora. De most a nevetése néha megtévesztésig hasonlít a köhögéshez. „Ugyebár - mondja gyakran és indokolatlanul – rohan az élet, ugyebár, hölgyeim és uraim, ezt tessék utánam csinálni, gyerekjáték az egész” - hadarja, miközben tojást ver és lisztet hint egy zavartan mosolygó legény kalapjába és aztán kész süteményt emel ki belőle. Ügyesen dolgozik, nagyon tudja a bonyolult és örök bűvésztrükköket, melyeknek évszázados hagyományai vannak és mégis mindig meglepőek. Könnyedén veri a tojást a kalapba, hanyagul tüntet el zsebórát a tenyerében és húzza ki őket egy Klein úr nevű riadt, pápaszemes gimnazista hóna alól, aki egy meggondolatlan pillanatában égő füllel jelentkezett médiumnak a nézőtérrel. Minden mozdulata hanyag és könnyed, és minden mozdulata mögött érezni a lihegő robotot, a görcsös erőlködést, a vándorlást, a ritka és gyenge étkezéseket. A magas sovány asszony némán adogatja kezébe a kendőket, kártyákat és tojásokat, mint egy asszisztens. Gyorsan követik egymást a rettenetes csodák, melyeket nem értek és melyeket gúnyos fölényel kommentálnak mellettem a jóltáplált negyedisták. Kártyák minden érintés nélkül kiugrálnak egy söröskorsóból, abban a sorrendben, ahogy a közönség kívánja. Villanygépet hoznak nehézkesen a színpadra, a gömbölyűbb nő bágyadt estélyi ruhában megfog egyes drótokat és szikrák pattannak ki testéből, úgyhogy a bűvész gyertyákat gyújthat meg a nő ujjá vagy nyelve hegyénél. A közönség buzdítóan, jóindulattal tapsol, de egy kisfiú hűvösen jegyzi meg: „Én tudom ennek a trükkjét!” Ugy érzi, leleplezte a bűvészt, tettenérte

valami csalafintaságon, mert rájött, hogy a kártyák nem hipnózis hatása alatt jöttek ki a korszóból és a jegyszédőlány testét nem mágikus hatalom töltötte meg szikrákkal. Nem látja, hogy mi az igazi rettenetes csoda ebben a szabadtéri bűvészetben, a mozdulatlan erdőségek között.

A rettenetes csoda most is, mint mindig, az élet. Másszóval: a munka, az erőlködés, a kínlódás, a trükk. Rettenetes csoda maga az a tény, hogy e csúcshurutos bűvészek még élnek, szomorú feleségükkel és satnya gyerekeikkel - és más, még rettenetesebb csodák teszik lehetővé az életüket. Az élet általában nem díjmentes. Szigorú illeteket kell leróni az embereknek, hogy bebizonyítsák légjogosultságukat. Mutatványokat kell végezni, mert különben könnyen bajba kerülhet az ember. Ott szemközt a tölgyeknek könnyebb a dolguk, minden tavasszal bemutatják ismert számukat a zöld levelekkel és senki sem zaklatja őket. Néha ráadást adnak szívességből, ha fúj a szél, ügyesen zizegtetik a leveleiket - ennyi az egész. Az embereknek azonban bonyolultabb csodákkal kell szolgálniuk. Működni kell ez a szabály. „Rohan az élet” és ki kell találni mindenfélét. Halandzsáznunk kell, nemlétező dolgokat elővarázsolni, létezőket eltüntetni, kártyákat idomítani, nyelvheggyel gyertyát gyújtani, kínos jókedvvel ügyeskedni, fátyolos hangon adomákat szavalni, fejtetőre állni, hasoncsúszni, izzadni, kedvesnek lenni és ritkán ebédelni. Ötven fillér nagy pénz a mai világban, a legrettenetesebb csodákra is képesek ilyen összegekért az emberek. Kétségbeesett, véres trükköket produkálnak a különböző bűvészek és mennél átlátszóbb a mutatvány, mennél jobban kilóg belőle az aggódó, görcsös számítás: annál őszintébb, annál csodaszerűbb és annál reménytelenebb az egész.

Julius 2.

Cervantes teremtette a „szélmalomharc” fogalmát a „Don Quijote”-ban. A bolond lovag, mint ismeretes, ármánykodó óriásnak nézi az egyszerű szélmalmot, nekirúgat és a szélmalomlapátok alaposan földhözteremtik. Ezt a tanulságokban és szimbólumokban gazdag jelenetet eleveníti meg Saljapin „Don Quijote”-filmje. A film szelleme mintha kissé eltérne a regényétől. Cervantes könyve erősen Sancho Pansa-párti; kedélyes-cinikus latin józansággal nevet a „búsképű” félbolondon, aki mindenben mást lát, mint aminek látszik és ész nélkül száll szembe a valósággal. A film kevésbé derűs és csúfondáros, helyenként egészen különös kicsengésük van a jeleneteknek. Lehet, hogy ez nem is szándékolt és tudatos a rendező Saljapin részéről. Akárhogy is van: ha figyelmesen végignézzük a szélmalomharcjelenetet és utána kissé gondolkodni kezdünk, fel kell vetnünk magunkban az egész Don Quijote-kérdést, mely mélyebb, izgatóbb és főleg időszerűbb, mint ahogy az első pillanatban hinnénk.

Don Quijote spanyol jobbágyokkal találkozik, akik görnyedt hátukon viszik a földesúr malmába a gabonát, munkájuk és szenvedésük gyümölcsét. Néhány egészen egyszerű és egészen régi panaszszó hangzik el; minden korok jobbágyainak egyszerű és mégis „megoldhatatlannak” tekintett panaszai. Don Quijote a malom felé fordul. „Ott van a gonosz óriás, aki megtapossa és kiszipolyozza a szegényeket!” - kiáltja és vágatában rohan a méltóságteljesen forgó szélmalomnak. Mint mindig, most is nevetnek rajta. Csak ketten veszik komolyan az ügyet: ő és a szélmalom. Dárdáját elszántan döfi a malom vitorlájába, a malomlapát elkapja és vadul, kérlelhetetlenül forgatja, míg végre félholtan zuhan a földre. Rácsos szekéren viszik haza, amilyenben borjúkat szoktak vágóhídra szállítani. Otthon, haldoklás közben, a világi és egyházi hatóságok díszruhás előljárói, akiket nyugtalanít különös szereplése, máglyán égetik el a gyanús könyveket, melyek Don Quijote-t megbolondították.

Igy végződik a film és nekünk fel kell vetnünk a kérdést: csakugyan bolond-e Don Quijote? Csakugyan bolond ez az ember, aki az „egyszerű” szélmalom mögött meglátja a bonyolult társadalmi kapcsolatokat és főképpen meglátja a rendszert, melynek a malom csupán megjelenési formája és eszköze? Bolond ez az ember, mert mélyebbre lát, mint általában a többiek és a malomlapátok központjában felfedezi az érdekeket, melyek forgatják őket? Bolond ez az ember, mert levonja felismeréséből a törvényszerű következtetéseket és bátran nekirohan ezeknek a „sérthetetlen” érdekeknek? Az a kegyetlenség, mellyel a malom kivégzi, az az ijedt gond, mellyel könyveit elhamvasztják az „illetékesek” - őt igazolja és nem a gúnyolót.

Egy bizonyos: Don Quijote nem volt népszerű és ma sem volna az. Nem volna népszerű, mert ma sem tisztelné a szélmalomokat és más szemszögből nézné őket, mint a „közvélemény”. Ma is ott fedezné fel a sötét óriásokat és a nép ellenségeit, ahol mások a legkevésbé sejtették őket. Ma is megállapítaná sokmindenről és sokmindenkiről, hogy nem azok, amiknek látszanak. És főképpen: ma is megrohamozná a szélmalomokat. Mint Nietzsche, ő is büszkén mondhatná, hogy mindig olyan ügyekért harcolt, melyek kompromittáltak.

Mindezek alapján nagy szükség volna ma Don Quijotere. De ócska vértzet és rozzant dárdá helyett kemény, kikezdhetetlen vasban, védhetetlen fegyverrel kell jönnie. Szükség van rajongására és fanatizmusára, de ez a rajongás fegyelmezett legyen és ez a fanatizmus hideg. Szükség van merész és magányos kezdeményezésére, de a második lépésnél már meg kell sokasodnia. Don Quijotek ezreire van szükség. Don Quijote-seregekre: az *egyetlen* Don Quijotének el kell tűnnie és a tömegeknek kell Don Quijotevé válniok, mert az igazi egyéniség csak hatásában él és az igazi harcosnak millió feje van és millió dárdája. Millió dárdával pedig a legerősebb szélmalom sem tud dacolni.

Julius 28.

„Mit csinál mostanában?” - kérdeztem ismerősömtől, akit már rég nem láttam. „Félek.” felelte röviden. „Mitől?” „Csak úgy általában.” Hamarosan el is búcsúzott, sietve indult hazafelé, gyanúsán gyors léptekkel és behúzott nyakkal. Hosszan néztem utána, aztán köröskörül, a körút többi sietőjére. Ezek is mindig félnek, egészen bizonyos. Az arcukon, a mozdulataikon látszik, a szavukból hallatszik a félelem. Mitől félnek? Ez talán nem is olyan fontos. A lényeges az, hogy valamennyien félnek.

Csak úgy általában - mondta ismerősöm, és igaza volt. Mint ahogyan van általános műveltség vagy általános szépség, úgy van általános félelem is. Valami formátlan és többé-kevésbé témátlan szorongás, ami ott van, nemcsak „minden gondolatnak alján”, hanem minden érzés mélyén is, áthatóan és elfojthatatlanul. Azt hiszem, ez nem volt mindig így. Sok mindennek kellett történnie, hogy a félelem törvényerőre emelkedjék az embereknél. Gyakran valami határozott lehetőségbe kapcsolódik a félelem, tárgyat kap, konkrét alapot. Lehet félni a bélistától, a letartóztatástól, a veréstől, a ráktól - ez sem kellemes éppen, de valahogy még mindig ez a jobbik eset. Az ember ilyenkor legalább tudja, hogy mitől fél, valami körülhatárolt realitással dolgozik, esélyeket számít, veszélyhányadokkal kalkulál. Öntudatos félelem ez és ezért aránylag elviselhető.

De legtöbbször nem ilyen könnyen kezelhető a félelem. A legtöbbször és a legtöbben valóban csak úgy általában félnek. Ha időnként, egyes esetekben specializálódik is a félelmük, érzik, hogy tulajdonképpen nem az adott helyzet okozza a mély, szüntelen szorongást. A külső események inkább csak bekapcsolódnak egy pillanatra és ha már nem időszerűek, valami új lép a helyükbe - mint ahogyan a festőt sem az teszi tehetségessé, hogy megpillantja a tengert, a meztelen nőt, vagy a sörfőző profilját. E jelenségek csak ürügyet adnak a művésznek, hogy

tehetsége, mely állandóan benne lappang, valahogy kifejeződjön. A félelemnek is csak ilyen ürügyek kellenek. A tehetséges féltő rövid idő alatt, sőt sokszor egyszerre, párhuzamosan, a legkülönbözőbb témákat tudja végigfélni, a végrehajtótól a spirochétáig. Beaumarchais szerint az embert az különbözteti meg az állattól, hogy szomjúság nélkül is tud inni és bármely évszakban tud szeretni. Ezenkívül még félni is tud, bármikor, bármennyit, minden látható ok és különösebb megerőltetés nélkül. „Szeretném azt a kormányt látni, amit én nem támogatok” - mondta egyszer fenyegetően egy híres publicista. Szeretném azt a jelenséget látni, amitől én nem félek, - mondják mostanában az emberek.

Hogyan csinálják, mire gondolnak, amikor félnek? - ezt nehéz volna megmagyarázni. A nagy, alapvető belső dolgok bajosan tisztázhatók. Mire gondol a féltő ember, ha formába próbálja szorítani érzését? Azt hiszem, elsősorban valami lemaradásra vagy kimaradásra. Attól tart, hogy kiszorul valahonnét, hogy nem ér el valamit. Retteg, hogy az utolsó mentőcsónak is el talál úszni az orra előtt, hogy a kapu alatt már nem kap helyet, pedig rögtön elropog a jégeső megnyitó sortüze. Ugy érzi, hogy most, éppen most fosztják meg a védelem lehetőségétől, közvetlenül az elemi csapás kitörése előtt.

Ilyesmitől fél, ha vélt vagy valódi veszélyek zárják körül. És ha, ami a ritkábbik eset, néha jól érzi magát, vagy a védelemből támadásba megy át és elszánt rohamra készül - akkor a bosszútól fél. Ha jól érzi magát, ezzel biztosan megkárosít valakit, ha mást nem, akkor legalább a hatóságokat vagy a sorsot. Félt, érzi, hogy büntetlenül senki sem érezheti magát jól öt percnél tovább. Bosszútól tart, mint a kisgyerek, aki csokoládét lopott és sejtí, hogy megverik érte. Ha merni akar, kezdeni, akarni, fellázadni; akkor is a bosszúra gondol, aminek kiteszi magát. Egyre nagyobb szorongás fogja el és már előre megbánja azt, amit meg sem tett és nem is tesz meg soha. Ha egy pillanatra jól érzi magát, rögtön ijedten visszavonja és hangsúlyozza a gondviselés előtt, hogy nem sértő szándékból tette.

Igy élnek, egyre növekvő félelmek között, nyugtalanul, siető lépésben és behúzott nyakkal. Törvénycikkelyekre, orvosi ábrákra és hírlapi jelentésekre függesztik pillantásukat és időnként megadóan néznek fel a magasba. Vajjon milyen lehet félelem nélkül élni? - kérdezik néha. És egyáltalában, milyen lehet: csak önmagunkban hinni, a szuverén emberben és abban a sorsban, melyet magunk alakítunk, abban az életben, melyet nem bizományba kapunk, hanem magunk termelünk és magunk fogyasztunk, felnőtten és elfogulatlanul. Egyre ritkábban kérdeznak ilyeneket mostanában, mert félni végeredményben még mindig megnyugtatóbb.

Augusztus 7.

Marci, a csodamajom apró kerékpáron ül és fel-alá biciklizik az állatszínház előtt. Késő van, éjfélre jár az idő, rendes majomnak ilyenkor már régen aludnia kellene. Ázsia, Afrika fái és bozótjain mélyen alszanak már a majmok, de Marci, a csodamajom, mely akkora, mint egy vézna pincsi-kutya, a kis biciklin robotol. Délután hattól éjféltáig szaladgál fel és alá az állatszínház előtt. Más állatok is vannak itt. Néhány ember áll komor és kissé kiéhezett arcú majomcsiszárokk. Halk morgással, rövid vezényszavakat csördítenek a kis állatokra. Leveszik Marcit a bicikliről, hangosan szólnak a közönséghez: „Itt látható...” - mondják - „...az előadás kezdetét veszi” - mondják. Egy apró ló bólint. Egy majom vezényszóra a ló hátára ugrik. Az előadás kezdetét veszi, az előadást nem várom meg, elsétálok a tömegben és nemsokára ismét hallom, amint Marci a csodamajom egyhangú biciklitúráját végzi a színház előtt.

Évekkel ezelőtt már láttam ugyanezt, ugyanilyen kis csodamajom dolgozott ugyanilyen kis biciklin. Azt is Marcinak hívták, általában így hívják a csodamajmokat, mint ahogy az inast mindig Jean-nak hívják az arisztokrataviccekből. De Marci nem viccfigura, hanem eleven

valóság. Ül a biciklin, ráugrik a kis lóra, délután hattól éjfélutánig. Arca ráncos és fonnyadt, háta görbe, mozdulatai fáradtak. Körülötte kíváncsi nézők és agresszív tuberkulózis-bacillusok. Minden európai majom gyilkosai ezek a bacillusok. Marci is megkapja őket, pedig ő csodamajom. Egy, legfeljebb két évig élhet, - majmoknak nem tesz jót a sok biciklizés és a tbc.. Árt nekik a kultúra - és Marci meg fog halni. Nem tudom, milyen lehet a robotos kis majom halála a komédiásbódében, csak az biztos, hogy Marci helye nem fog kihülni a bicikli nyergén. Másnap új Marci ül majd a kerékpáron és az előadás kezdetét veszi.

Mert nem ér sokat a csodamajom élete, aránylag könnyű betanítani az utódját. Nem is takarékoskodnak az életével, sok a munkája és kevés a kosztja. A majom olcsó és a belépődíj alacsony. Nem fontos Marci élete, csak a munkája a fontos. Olyan egyszerű minden, olyan egyszerű az egész majomkérdés. Más állatokkal is így van: a kis lóval és az idomított rókákkal, melyeket egy varietében láttam a télen. Szűkülve ugráltak karikákon át a rókák, melyek állítólag ravasz állatok. A róka ravasz és az idomító keresi a pénzt - ez a munkamegosztás az állatvilágban. Az oroszán vad, a tigris vérszomjas; ostorpattogásra dolgoznak esténként a vérszomjas vadállatok, percenként ugyanannyi mozdulattal, Bedeaux-rendszer szerint. Fókák futballoznak, jégkockák helyett festékes deszkákon vonszolják csillogó sima testüket és fekete, okos szemük gyötörtten néz a villanyfénybe. Kuttyák színes egyenruhában járnak, fakarddal az oldalukon. Rengetegen vannak, pattognak az ostorok, futnak a biciklik, száll a por, paták és karmok kopnak a deszkákon és puhulnak a porondon. Éjszakánként elcsigázott majmok aprókat, szárazakat köhögnek, kimerült oroszánok dermedten hevernek a szalmán, tikkadt fókák nyúlnak el vackukon és neurotikus elefántok megtörtten lógtatják orrmányukat. Az állatkeretekben pedig Sztambultól Kopenhágáig állatfegyencek sétálnak elborultan a rácsok mögött és állatkoldusok táncolnak kenyérhéjért. Így élnek - dolgoznak, vagy koldulnak és kopnak, gyorsabban, mint a gépek. Ezt tettük velük. Marci, a csodamajom görnyed a biciklin és egy néző azt mondja: „Olyan mint egy ember!” Ez az igazság: Olyanok, mint az emberek, mint a munkásemberek. Életük nem az övék már és nem öncél többé. Szállnak a bacillusok, pattog az ostor és az előadás kezdetét veszi.

Szeptember 12.

Most nem olyan művészetre van szükség, amely nyugtalanít, hanem olyanra, amely vigasztal! - jelentette ki egy rendőrtiszt, egy közeli ország fővárosában. A megállapítás rendkívül hasznos, mert a szakértők már Arisztotelész óta hiába vitatkoznak azon, hogy mi a művészet célja és most végre közigazgatási úton „nyert megállapítást”, hogy a művészet célja a vigasztalás. Ez a bünyügyi tisztviselő a maga hivatalos munkáján keresztül sokat láthat az életből és ő tudhatja a legjobban, hogy az emberek valóban vigasztalásra szorulnak. Nem csoda tehát, hogy útbaigazítással szolgál a művészeknek, bár viszontszolgálatra nem igen számíthat, mert művészek aránylag igen ritkán nyilatkoznak a rendőrség céljairól és arról, hogy mi a betörőfogás legjobb módszere. Egyébként nálunk is elég gyakran hallani most a legkülönbözőbb foglalkozású emberektől, még irodalomtanároktól és kritikusoktól is olyan véleményeket, hogy a művészet rendeltetése tulajdonképpen a vigasztalás. Hagyjuk most figyelmen kívül azt, hogy ez az elv a művészetet az alkohollal, a box- és futballmeccsekkel és egyéb vigasztaló és kábítószerekkel helyezi egy szintre - hagyjuk ezt figyelmen kívül és fogadjuk el, hogy a művészet feladata valóban az, hogy az embereket megvigasztalja.

Tagadhatatlan, hogy vigasztalni való bőven akad mindig. Nincs senki, aki ne szorulna vigaszra. Bánatos zulukaffer nagyanyákat a legszebb sí-felszereléssel sem lehet megvigasztalni. Fronton hasbalótt családapákat nem vigasztalja a csokoládé kiváló minősége és a bukásán bánkodó államférfit nem hangolják jobb kedvre Petrarca szonettjei. A vigasztalás módszere és

a vigaszraszorulás oka között szoros összefüggésre van szükség. De még ha feltesszük is, hogy az emberek jórészének ugyanabból az okból van szüksége vigaszra és ezt a vigaszt csak a művészet és az irodalom tudja megadni, még akkor is óriási különbség egyes egyedek, vagy egyes típusok vigaszhajlamai között. „Mondd meg, mi vigasztal s megmondom, ki vagy”. Vannak emberek, akiket kizárólag Courts-Mahler elbeszélő művei vigasztalnak - ezek az emberek kizárólag nőneműek és majdnem kizárólag szellemi kiskorúságban élnek, amiért egyébként nem ők felelősek, hanem környezetük és a társadalom. Vannak mások, akiket kizárólag húszfilléres bűnügyi regények vigasztalnak, - ezek jórészt hímneműek, jórészt szintén szellemi, vagy legalábbis kulturális kiskorúságban szenvednek, amit az is bizonyít, hogy vannak köztük igen magas állású urak is. Valamivel magasabb ízlésbeli színvonalon állnak azok, akik enyhén pornográf regényekben, látványos revükben, sterilizált középfaajú színművekben, németre szinkronizált amerikai sportfilmekben keresnek és találnak vigasztalást. Ezek teszik ki a kultúremberiség nagyobbik felét; tehát az előbb felsorolt művek a legművészbibek, mert ők vigasztalják a legtöbb embert. Vannak viszont elég szép számmal olyanok is, akiket ezek a műalkotások nem vigasztalnak, sőt majdnem vigasztalhatatlanná tesznek. Az ilyen embereket azok a műalkotások vigasztalnak, amelyek nem akarnak vigasztalni. Az ilyen embereket a művészi tökéletesség vigasztalja, amelyhez az is hozzátartozik, hogy a művész tökéletesen kifejezi az életet. Vigasztalóan hat az a mű, amely megmutatja a világ millió igazi arcát. Megvigasztal az a művész, aki megmutatja, hogy az élet nem olyan szép, édes, egyszerű és olcsó, mint nyáron egy tízfilléres fagyalttölcsér és télen egy happy-endes operett. Megvigasztal az a művész, aki megmutatja, hogy az élet bonyolult, nehéz és gazdag, kínokban, válságokban, fájdalmakban és harcokban gazdag. Megvigasztal az a művész, aki elégedetlen, aki azt hirdeti, hogy tenni kell valamit (és ezzel már tett is valamit). Megvigasztal az elégedetlenség, mert elégedetlenség nélkül nincs tett, tett nélkül nincs fejlődés, fejlődés nélkül nincs kultúra és kultúra nélkül nincs művészet. Faust a „logosz”-t végső fokon „tett”-nek fordította. Talán még egy lépéssel tovább lehetne menni, mondván: „Kezdetben volt az elégedetlenség.” Mert elégedetlenség nélkül nincs tett és a tett a legnagyobb vigasztalás.

És az lesz a legnagyobb művészi tett, amely majd kiüti az emberek kezéből a 20 filléres gicceket és felnyitja a szemüket. Ez a nagy tett, ez a dinamikus elégedetlenség lesz a legnagyobb vigasztalás.

Szeptember 23.

Tíz fillér egy menet a szamárfogaton, alig drágább egy villamoskisszakasznál és mennyivel kellemesebb. Csinos állat a szamár, karcsú lába van és nagyon szép szeme. Nagy, dióbarna, merengő és szomorú szem. Jó húsban van, szürke szőre sima és tiszta. Gazdája, egy jólöltözött fiatalember, sokra becsüli és ezért poétikus nevet adott neki. Madár - így hívják ezt a szamarat, mely gyermekeket visz kocsikázni a Dunaparton és környékén, jutányos áron. Kis piros kocsit vontat könnyedén. Most már kevés a munka, mert itt az ősz és a gyerekek nem igen járnak a parkba. Beülünk a kocsiba és egy néni utánunk szól: „Szerencsés utat!”

Kellemesen gördül a kocsi az aszfalton. Az emberek megállnak a járdán és gyanakodva tekintenek utánunk. Gyerekek ujjal mutogatnak, egy földszinti ablakból idősebb hölgy néz ki elképedve. A nap langyosan süt és a tulsó parton szinte anyagtalannul kékek a hegyek. A fogat tulajdonosa álmatagon ül a bakon. „Felnőttebb házaspárok nem szoktak felülni?” - érdeklődünk kissé feszengve. „Dehogynem! Viszünk mi nagyapákat is” - mondja jóindulattal. Ez megnyugtat. A kocsi most kikanyarodik a Pozsonyi útra. Az élet itt már mozgalmasabb.

Mozgalmas az élet és kissé új színben mutatkozik, innét a számárfogatból. Mint tudjuk, sok múlik az arányokon. Repülőgépből nézve semmivé csökkennek az emberi dolgok, az élet felülnézetből lapos, lassú és nagyvonalúan stilizált. Hiányoznak belőlük a felesleges részletek és minden részlet feleslegesnek bizonyul. Másképpen látszik az egész a kis kocsi üléséről, mely a dolgok rendes szintjénél alacsonyabb.

Ijesztően magasak most a villamoskocsik, sőt még az emberek is. Keménykalapok tűnnek fel a magasban, bajuszok hajolnak felénk érdeklődéssel. A járda mellé húzódik a kocsi, lassít, mert itt vigyázni kell. Hölgy bulldogot vezet pórázon, a kutya érdeklődéssel szagol felénk. Könnyed fejbólintással viszonzom üdvözlését, mint egyenrangúakhoz illik. Egy színvonalon közlekedünk most, nem kell lehajolnom, hogy megveregessem a fejét. A kutya barátságosan vakkant egyet, kollégialis szívességgel.

Az emberekre kissé fel kell nézni. Furcsa érzés ez. Madártávlatból egészen kicsinyek az emberek, számártávlatból feltűnően nagyok, a magasból eltűnnek a részletek, innét viszont csak a részletek látszanak, perspektíva nélkül és a hatás mégis csaknem azonos. Mindkét szemszögből jelentéktelennek tűnik, amit csinálnak. Aktatáskákat, csomagokat visznek komoly arccal. Szavakat váltanak, melyek teljesen elvesztik értelmüket, mire a hangok leérnek ide az alacsony régióba. Fontos dolgokat mondanak egymásnak és mégis úgy tűnik, mintha szájuk hangtalanul mozogna, mint a halaké. Csodálkozva nézzük őket és nem értjük: mit számíthat az, ami harminc centiméterrel a fejünk felett történik. Ha egyszerűen magunk elé nézünk, csak mellénykivágásokat vagy brostúket látunk. Itt végződnek az emberek, a fejük már valószínűtlen, talán csak optikai csalódás, ha akarjuk, elhiszük, ha nem akarjuk, nem.

Utitársnőm ujságot vesz elő és kinyitja. „...tanácskoznak”, - olvasom félszemmel. Érdekes, még mindig tanácskoznak odafönt. Tanácskoznak, megfontolnak, hangsúlyoznak és kiemelnek. Emeleteken ülnek, emelvényeken állnak, széles, szőnyeges lépcsőkön mennek, ünnepélyesen mozognak vagy lázasan nyüzsögnek a magasabb régiókban. Mi közöm ehhez, mi közünk ehhez valamennyiünknek, akik idelent vagyunk? Ők kinéznek ablakaikon és emelkedett szempontból látják a kavargó tömeget. Mi itt járunk, egészen lent és ha mi lenézünk, cipőket látunk, legtöbbször szomorú, agyonjárt, agyonkínzott cipőket, melyek egészen közel vannak hozzánk. Ők nagy számokban gondolkoznak, mi apró számokat látunk a földredobott, gyűrött cédulákon, filléres tételeket, melyeket megerőltetés és lehajlás nélkül tudunk elolvasni. Épülő ház előtt megyünk el, mellettünk munkás cipel gerendát, mint egy óriás. Lassan, kimérten jár és ha felnézünk, látjuk erős, meggörnyedt vállát. A gerenda felkerül a magasba, ő lent marad. Ha a ház elkészül, valaki majd lenéz belőle az uccára, nem a legjobb véleménnyel.

Tíz percig tartott a körutazás a számárfogaton. Ki kell szállni és fel kell egyenesedni. Madár, a számár, ott marad a kocsuiút szélén és tűnődve nézi az aszfaltot, a szürkés, nem vidám síkságot, melyhez, érezzük, több közünk van, mint az emelethez, ahova igyekezünk.

Siena, október 9.

A tizenhatodik század az ablakkal szemközti falon terül el, példásan rendezett polcokon, ízléses kötésben. Nem foglalja el a teljes falat, az alsóbb polcokra átnyúlik a tizenhetedik század, a szomszéd szobából. Csend és béke van itt, módszer és szabályosság, 1645 után 1646 következik, előtte pedig 1644 áll, pontosan úgy, mint a történelemben. Az „úgy, mint” egyébként talán fölösleges is, mert ez itt, a jelek szerint, maga a történelem, végig az egész emeleten, a folyosókat is beleértve. Minden délután öt óráig tekinthető meg a történelem a sienai levéltárban, a Piccolomini-palotában, mely ha jól emlékszem, a tizenötödik században épült.

Minden írást összegyűjtöttek itt, ami Siena köz- és magánembereire vonatkozott, a népvándorlástól a Népszövetségig. Siena kezdettől fogva magas kultúrfokon állt és már a korai középkorból származó írások is fejlett ingatlanügyletekről tanuskodnak. A levéltár legrégebbi okmánya, szép és olvashatatlan kilencedik századbeli kacsaringóival, - a mellékelt magyarázó szöveg szerint - egy szerzetesrend bonyolult telek- és földbirtokügyét örökíti meg. A többi, későbbi okirat jórésze is hasonló tárgyú. Gótikus kötbérmegállapodások, korareneszánsz bevételi naplók, cinquecento adóslevelek és barok fökönyvek vannak itt szép számmal. Aki a művészetek fejlődését igazán meg akarja érteni, annak el kellene olvasnia ezeket az aktákat. Az a gyanúm, hogy előbb voltak a reneszánsz hitelüzletei és csak aztán jöttek a kupolák és oszlopsorok.

Vannak persze másféle írások is. Van egy Dante-szoba, ahol bemutatják a „Pokol”, a „Purgatórium” és a „Paradicsom” hőseire vonatkozó okmányokat. A pokolból előnyösen ismert hűbéruraknak és politikusoknak halotti bizonyítványait láthatjuk itt. Egy másik teremben, feltűnő helyen: Boccaccio végrendelete. Végtelenül sok apró, cirádás kódex-betű. Milyen izgalommal olvasták valamikor a „Dekameron” írójának unokaöccsei és feltűnő, hogy milyen kevés izgalommal olvasom én. Rám a „Dekameron”-t hagyta Boccaccio és végrendelezésének többi része kevésbé érdekel.

Az egyik oldalfolyosón újabbkori olvasmányok vannak. Napoleon egy kinevezőirata tűnik fel szerényen. Nyomtatott blanketta, a császár csak a nevet és a dátumot írta bele, aztán aláírta, hatalmas, lendületes N-nel. Mindez pedig 1810 szeptemberében történt, Lille-ben. „Napoleon, Isten kegyelméből a franciák császára, Olaszország királya stb.” E címek kevésbé jellemzőek. Hiszen annyian uralkodtak már Isten kegyelméből. Azt hiszem a lényeg a „stb”-ben lehet. Zsenialitás, forradalom, harc egy áporodott világrend ellen - mindez a hivatalos papíron egyszerűen és szárazon: „stb.”.

És egyáltalában, minden végtelenül leegyszerűsödik ezekben a termekben, ahol a történelem lakik. Mennyi élet gomolygott a földnek ezen a pontján ezer év alatt, mennyi születés, halál, betegség, rablás, szerelem, kivégzés, előléptetés, üzlet, reménykedés, elkeseredés, találmány, gondolat, háború, építés, kizsákmányolás és lázadás - és az életnek ez az egész dús zürzavara itt sorakozik most példás rendben a polcokon és a legnagyobb egyéni és tömegválságok is elférnek egy-egy száraz „stb”-ben. Ime - gondoltam pátosszal - íme, ez az egész, ez maradt a történelemből. Aztán lementünk a térre.

Ez a legszebb olasz tér, a Campo, talán szebb még a Szent Márk terénél is. Óriási, zárt félkörben állnak a tompa vörös és sárgás gót és korareneszánsz paloták. Símára koptatott kövein nem járhatnak az autók: csak megkerülhetik ezt a teret. Komoly, hűvös, ünnepélyes ez a hely és mégis egyszerű. Kemény és dísztelen, mint egy sziklás hegyvidék.

Meredek lépcsőkön, alacsony boltívek alatt váratlanul lép ki az idegen a térre. Ez is mult itt, ez is történelem, mint fent az akták; de itt emberek is élnek. Sok száz ember tolong a boltívek alatt, az ódon házak előtt és a közeli hegy-völgy sikátorokban. Itt is, mint olyan sok helyen, szegények laknak. Színtelen, kopár élet zajlik itt és a gótvágású ablakokon át belátni a rozszant konyhákba, melyekben mai munkásasszonyok mosogatnak.

Ingujban jönnek ki az emberek estefelé a műhelyekből és kiülnek az apró bárok elé. Nehéz életükről beszélgetnek a gótikával szemközt és arról, hogy megint csökkent a munkabér. Itt folytatódik tehát a polcokra sorakoztatott élet, a bebalzsamozott mult. Nem volt igazam az előbb, - gondoltam most - nem a levéltárban van a történelem, hanem itt. Nem az akták maradtak meg a történelemből, hanem ezek az emberek, a tömegek örök hullámverése. Életük, küzdelmük, filléres kenyérgondjuk erősebb és nagyobb a sokezerkötetes multnál. Izmos vállukon, üres zsebükben hordozzák az időt, szüntelenül újjáteremtik az életet, a multból szakadatlanul alakítják a jövőt. Ők a történelem.

Róma, november 5.

Külföldi tanulmányutaim során, melyek rendkívül rövidek, felületesek és egyáltalában nem tanulmányutak, sohasem mulasztom el a börtönöket. Ha akarnám, sem tehetném, mert a régi börtönök itt is, ott is váratlanul előbukkannak, a legszebb, legpoétikusabb helyeken és például itt, Olaszországban, majdnem olyan állandó kísérői a turistának, mint a római császárszobrok és a quattrocento-madonnák. Minden valamirevaló városban akad egy-két régi börtön a turisták gyönyörködtetésére. Azt hiszem, nemcsak Olaszországban van ez így: még a dalmát Raguzában, ebben a miniatűr-Velencében is fejlett börtönkultúra volt a reneszánsz idején: a csipkefinomságú „rektori palota” mélyén egyáltalában nem csipkeszerű börtöncellákat találunk, napfény nélkül, láncokkal és kópárnákkal. Kedvelem a régi börtönöket, mert elgondolkoztatók és sokatjelentők. Eszünkbejuttatják, hogy a kultúrák nem a márványpaloták szobordíszes földszintjén kezdődnek, hanem néhány méterrel lejjebb.

Sokféle börtön van Itáliában, minden korból, minden kultúrából és mégis mindig egyféle stílusban. Ez az első, ami feltűnik: a házak, melyeknek pincéjében a börtönök meghúzódnak, a legkülönbözőbbek, a börtönök egyformák. Az egészen régi római Carcer Mamertinus pontosan ugyanolyan, mint a Velence virágkorából való „fegyintézet” és a reneszánsz-pápák, akik teljesen modernizálták a Hadrián-mauzoleumból lett Angyalvár épületének belsejét, változatlanul hagyták a pincében a börtönt, mely 1500-ban éppúgy megfelelt céljának, mint 150-ben. Az antik börtönök közös sajátosságai közé tartozik, hogy egyiknek sincs rácsos ablaka. Mi több: egyáltalában nincsenek ablakaik. Egyik-másik helyiség alacsony mennyezetén apró, kerek szellőző és világítónyílás, melyen keresztül halvány fény dereng le a felsőbb pincehelyiségből. Egészen alacsony, sötét kőudokból áll a klasszikus börtönök cellasora. Nedves, szűk, kemény barlangok: az egyik fölött korintuszi oszlopok, a másik fölött gót csúcsívek, a harmadik fölött szép, nemes reneszánsz homlokzatok.

A világ egyik legrégebbi börtöne és Róma egyik legrégebbi épülete a Carcer Mamertinus. A Capitolium lábánál és gimnáziumi emlékeink mélyén terül el. Mélyen le kell menni a föld alá, hogy megtaláljuk. Két apró odu egymás fölött. A falak nagyon vastagok és nagyon nedvesek. A felső helyiségben szép kőtáblán névsor. Hogy úgy mondjam világtörténelmi nevek vannak itt, Jugurthától Szent Péterig és Szent Pálig. Évszázadokon át megfordult itt mindenki, akitől a kellesténél kissé jobban félték a hatalom és gazdagság római urai. Sokáig nem maradt itt senki: a két kis odu nem volt ugyan nagyon kényelmes, de a kiszolgálás jó és gyors volt és a legtöbb foglyot néhány nap múlva kivégezték. A Capitolium napfényben úszott, fehér tógák ragyogtak fehér márványoszlopok között és lent a mélyben biztos kézzel dolgozott az igazságszolgáltatás. A hóhér házhoz jött és tudta mesterségét. Nagy változatossággal nem szolgált: vagy nyakazott vagy akasztott. A névsor megjelöli, hogy kit fejeztek le és kit fojtottak meg. Jugurthát, az afrikai királyt lefejezték, a forradalmár Catilina két fegyvertársát megfojtották (ó Cicero finom közmondatai, „quo usque tandem”, ó hurokban végződő accusativus cum infinitivo-k), Vercingetorixot, a gallusok fejedelmét, Caesar ellenfelét lefejezték és így tovább. Kint, a Via Appian, a katakombákban az első keresztényeket fogták el és kínozták halálra és a Forum Romanumon is tartottak egy kisebb börtönt, nem messze a Vesta-szűzek kerek templomától. Jól, gondosan dolgoztak, a császárok és a gazdag republikánusok, a legszebb fürdőket, a legszebb diadalívket és a legnyirkosabb börtönöket építették, mindenből csak a legjobbat.

Reneszánsz emberek laktak az Angyalvár kazamatáiban. Benvenuto Cellini, a nagy ötvösművész is itt lakott egy ideig, egy félhomályos lyukban, melynek falán még látni egy szénnel rajzolt Krisztusfej körvonalait. Ez különben rendkívül modern börtön volt: lift is volt benne. Hosszú, keskeny akna vezet a földszintről a pincebörtönbe: ezen az aknán keresztül kötél

eresztették le a börtönbe az elítélteket, négy évszázad politikai foglyait. Ez volt a lift. Fönt, egészen fönt a börtönök felett régi fejedelmi hálósobák, sőt egy fürdőszoba is, ami akkoriban még ritkaság volt.

Nem messze az Angyalvártól, ugyancsak a Tiberis partján állnak a mai börtönnek, a Regina Coeli-nek vörössárga épülettömbjei. Régi épület, régi vasrácsos ablakok, modern börtön.

„Le mie Prigioni” ezt a címet adta klasszikus börtönemlékiratainak a múlt században Silvio Pellico, a nagyszerű olasz író és carbonari-összeesküvő. „Börtöneim” - írta jogos büszkeséggel, miután alaposan végigült néhány börtönt. A magáénak vallhatta őket, de azért mégsem egészen. Mert nemcsak az ő börtönei voltak azok, hanem mindannyiunké. Szinte közkinccsek ma már ezek a börtönök, melyeket a haladás számára építettek vastag falakból. A mi börtöneink ezek, valamennyien valamennyiünké. Az egyikre a Capitolium épült, a másakra a Dogepalota, a harmadikra az Angyalvár. Egyforma börtönökre épültek, a stílus és kivitel változott, az alap mindig a régi maradt. A pince és az emelet ugyanarról a kultúráról beszél nekünk, csak mást mond róla az egyik és mást mond a másik. Ezek a börtönök éppúgy a mieink, mint a remekművek, melyeket följük emeltek. Igen, ezek a mi börtöneink.

Nápoly, november 20.

Nápoly és Pozzuoli között van a világ legszebb öble. Zuhog az őszi eső a világ legszebb öblében, a tenger fekete és tarajos. Felhő borítja a Vezuv csúcsát. Valahol messze sötét sziklafok emelkedik ki a vízből: Capri. A közelben kisebb sziklasziget, valamikor Lucullus villája volt itt, most fegyházépület díszíti. Mondják, hogy most nem olyan kellemes a tartózkodás a szigeten, mint Lucullus korában. Az öböl mentén halad az autóút. Csöpp falvakon megy át, sűrű, vakolatlan düledező viskók között. Rongyos, vézna kis gyerekek nyüzsögnek a sárban, különösebb lelkesedés nélkül. Ugyáltszik, nem tudják, hogy a világ legszebb öblében laknak.

...Igy mentünk egy sötét, skandináv hangulatú délután a Solfatara felé.

A Solfatara a nápolyiak fiókvezúvja, kisebb, olcsóbb és hozzáférhetőbb, mint a főüzem. Miniatur-pokol, akkora területen, mint a Szabadság tér. Kietlen hely, forró, bűzös gőzök gomolyognak lyukakból és az üreges föld kong a lábak alatt. Kövek, sár, homok, sehol egy fűszál. Egy helyen felszakadt a talaj: szurokfekete sűrű folyadék - folyékony láva - forr, bugyborékol és füstöl. Távolabb egy kis gödörben, homok forr szárazon. Cseppnyi víz sincs benne mégis olyan, mint forró víz az üstben. Fájdalmasan perzseli a tenyeret ez a homok. Apró földhasadékok fölé tartod kezedet: izzó levegőt lehell rá a föld. Minden göröngy gyanús, fojtott gőzök törnek ki alóla. Forrong minden a föld alatt és a levegőben folyton terjeng a kénzag: a veszély szaga.

Itt él ezen az aláaknázott talajon, egy kis házban, a vulkánidomító.

Nyugodt fiatalember, egyedül él itt. A nyitott ajtón át belátni az egyszobás kis házba. Díván van benne, asztal, rajta levelezőlapok, bögrék, poharak, zsebóra és más békés tárgyak. A vulkánidomító több nyelven beszél, pártjelvényt visel és a turisták előtt bemutatja idomított vulkánját. Mozdulatai öntudatosak, mint az állatszeliédítőké. Ostor helyett fáklyát vesz kezébe, meggyújtja és lóbálni kezdi. Pokoli jelenet következik (a szó ősi értelmében pokoli): egyszerre ötven helyen ugranak ki füstoszlopok a földből. Lefogyott erők szabadulnak ki, vadul gomolyognak a láng körül. Az idomító félreugrik, elrántja a fáklyát - eltűnik a füst és látszólag helyreáll a nyugalom. Csak a föld kong fenyegetően és a levegőben úszik alig észrevehetően a veszély finoman kesernyős szaga.

A vulkánidomító pénzt kér mutatványáért. Apró láva- és kénkódarabokat is elad, amiket a szelidített vulkán termel a számára. Őrzi a vulkánt, mely már ösidők óta kialudt ugyan, de azért sohasem lehet tudni. Időnként mindig életjelt ad magáról, tölcsérek nyílnak a földben, kiárad a láva: ezt figyelni kell. Ki tudja, mi jut egyszer eszébe egy ilyen vulkánnak?

Az idomító, úglátszik, nem fél. A vulkán most szelíd és láthatatlanul dolgozik lent a föld alatt. Ereje ismeretlen, mostanában csak ritkán mutogatja. Idomítója megél belőle, dolgoztatja és eladja, amit a vulkán termel. Rendes polgári életet él, naponta háromszor étkezik, kereszt-rejtvényt fejt, detektívregényeket olvas és néha, minden bizonnyal, hölglátogatókat is fogad. A geológiához nyilván nem sokat ért és nem is nagyon érdekli, hogy mi forrong a föld alatt. Ha szabadnapja van, átöltözik és moziba vagy látogatóba megy: élvezzi az európai civilizáció áldásait. Aránylag kevés a gondja. Vannak ugyan félelmes pillanatok - amikor a fáklyafényre mindenünnen előrohan a füst és csoportosulni kezd - de baj eddig még nem történt. Az idomító meglendíti a fáklyát, mint a nápolyi rendőr a gumibotját és a füst visszamenekül a föld alá. A fáklya ma még erősebb a füstnél, az idomító még könnyedén kergeti szét a legfenyegetőbb gomolyagokat is. Nagy csend van, semmi neszt sem hallani a föld mélyéből. A levegő is tűrhető és a kis házikó igazán lakályos.

Csak a föld döng kissé furcsán a lépések alatt és az a kis kénszag nem akar teljesen eloszlani a levegőben.

December 3.

Egy szép napos délelőtt, amikor őszi fény töltötte be a múzeum termeit, elbúcsúztam az Uffiziben Lionardo Angyali üdvözlés-étől. Michelangelo Dávid-jától kora délután búcsúztam félhomályban és Giotto tornyának hosszan néztem a szemébe késő este a holdfényben a Dóm téren. Rómában is búcsúztam: itt egybeesett a megismerés a búcsúzással. Ez a búcsú nem volt hangosan és feltűnően fájdalmas. Csak az a fájdalmas, amiért az ember maga felelős. És nem rajtam fog múlni, ha nem ülhetek többé a Colosseum lépcsőin. Az sem az én hibám, hogy a Forum Romanum oszlopaival sem találkozhatom többé. Már akkor is tudtam, hogy utoljára látom őket, amikor odamentem. Lehet, hogy voltaképpen azért is mentem. „A katakombákba talán nem csapnak be a bombák” - mondtam csendben, hogy valahogy enyhítsem a hangulatot.

Ötszázéves, hatszázkilencvenéves, kétezeréves - mondják ilyen helyeken az idegenvezetők és nagyjában igazuk is van. Nem is olyan nagy kor ez épületeknél, szobroknál, képeknél. Még élhetnének egy darabig, nem sokáig, mondjuk úgy két-három ezer évig. Csak kár, hogy közbe fog jönni az a dolog. Már legutóbb is majdnem közbejött. Velencében, a Szent Márk templom kapujától egy lépésnyire márványlap van a kövezetben, ilyen felírással: „Osztrák bomba, 1915 november ...-ikén.” Másutt is vannak ilyen jelzések Velencében. A pályaudvarral szemben templomot mutogatnak, melynek híres Tiepolo-képét elpusztították a légibombák a háború alatt. Ez régen történt, mikor még gyermekcipőben jártak a bombák. Legközelebb másképpen lesz. Ezért búcsúztam el a római oszlopoktól, a görög nőktől és az umbriai madonnáktól. És ezért fáj időnkint, hogy mikor utoljára Párizsban voltam, elmulasztottam benézni a Louvreba, hogy megegyszer kezetszorítsak a hatalmas asszir szárnyas bikákkal. És a Rodin-múzeumban sem mondtam egyetlen vigasztaló szót sem a nagy márványtenyérben összebújó szerelmespárnak. Most persze késő.

Mert sok kisebb háborút és nagyobb válságot kiállottak már ezek a kövek és vásznak, de mégsem pusztultak el. A római paloták kiállották a barbárokat, akik félig lerombolták őket, kiállották a Barberinieket, akik takarékosági okokból elhordatták márványalkatrészeiket és

kiállják a rokonszenves fiatal túristákat és hitveseiket is, akik apró márvány- és mozaikdarabkákat lopkodnak belőlük, hogy selyempapírban hazavigyék. Mindent túléltek, de a bombákat nem fogják túlélni. Faltörő kos, tűz és túristák nem tudták teljesen elpusztítani őket, de egy kisebbarányú légitámadás elsöpri még a nyomaikat is. És a Louvre, a Pitti, a Dogepalota és Spalatóban Diocletian falai – ezeknek sem használnak az új típusú hadirepülőgépek. És a Kunsthistorisches, és a berlini múzeum Nefretete királynő fejével és az obeliszk, a Place de la Concorde-on - ki fogja ezeket kímélni? És milyen joggal kímélnék őket, ha a kórházakat és iskolákat sem kímélik! Milyen joggal kímélnék Raffael bambinóit, ha nem kímélik a szomszéd uccában a vasmunkás bambinóját sem, [...] ^{*} táncosnőit, ha nem kímélik a naturalista proletárnőket sem, kik majd kendőben állnak sorba a Faubourg St. Antoine vagy Ivry és Pantin fűszerboltjai előtt? És egyáltalában, beszélhetünk-e jogról ilyen dolgokkal kapcsolatban?

Igen, abban a háborúban, melyet kényelmetlenül és bizonytalanul „a legközelebbi háborúnak” szoktak nevezni, mindenki elesik: Michelangelo is, Praxitelesz is, Cézanne is. A „Haldokló Gallus” most végre valóban meghal és Tizian „Mennybemenetele” a levegőbe repül. Rembrandt hősi halált hal és a Milói Vénusz, karjai után, most majd elveszti a fejét és a derekát is. A civilizáció megöli magát, ez természetes, ez az örök dialektika. De ez a civilizáció önmagával együtt megöli azt is, ami idáig megmaradt a régebbi civilizációkból. Végeredményben, persze, ez is természetes, mint minden. Még az is, hogy az egész a civilizáció megmentésének jelszavával fog történni. Mint ahogy a nyomor enyhítése érdekében fűtik a mozdonyokat gabonával, öntik a tengerbe a kávé és etetik a sertéseket hízlalt marhahússal. Minden természetes és kár siránkozni fölötte. Semmi sem pótolhatatlan ebben az ideális világrendben: sem a búza, sem az ember, sem a szobor.

De azért mégis örülök, hogy sikerült titokban lefényképeznem azt a Heraklesz-fejet a Terma-múzeumban.

December 17.

Nápolytól Rómáig utaztunk együtt az ismeretlen olasz katonával. Pár órával előbb még Herculanaeumban és Pompeiben mászkáltunk, halott uccák nagy, szürke kövein. Tető- és ablak nélküli házsorok között mentünk az esős, hűvös őszi délutánban. Csupas az atriumokat, ebédlőket és hálószobákat tekintettünk meg, kíváncsian és elfogódottan, mint a lakáskereső. Herculanaeumban a lelkiismeretes őr megmutatta egy patriciusvilla patinás illemhelyét, Pompeiban rákönyököltünk egy uccára-nyiló söntés bárpultjára és belenéztünk a mélyesztett tartályba, melyből vagy tizenkilenc évszázad óta nem mértek bort. Ellátogattunk a Vettiusok házába is, megnéztük szép és pajzán falfestményeit. Végigjártuk az egész lefejezett várost, melyben minden épségben maradt, csak a tető hiányzott mindenütt. Steril, kemény és kissé félelmetes volt ez a megdermedt község, melyben csak egészen halkán mertünk beszélni, mint valami múzeumban, temetőben vagy orvosi várószobában, bár szebb és szuggesztívebb volt, mint ezek. Élet és mozgás csak Pompei falain túl volt, a szomorú falvakban és a még szomorúbb kis gyárvárosokban, a nápolyi országút mentén. Sírattalóan nyomorúságos kalyibákban élnek az élők a halottak tágas termei mellett. Így lakhattak annakidején is azok, akik már akkor sem számítottak, akik örök időkre álló villákat építettek a Vettiusoknak és könnyen omló viskót maguknak. Az ő életmódjuk nem sokat változhatott kétezer év alatt ezen a környéken, ahonnan az ismeretlen katona származott.

^{*} Szöveg hiány! (az elektronikus változat szerk.)

Szemben ült velünk a fapadon, erős öklére hajtott fejjel. Fölötte a csomagtartóban tornyosodott egész felszerelése. Sovány, fekete, latin fiú volt és hamarosan megbarátkozott velünk. Cigarettaival kínálta meg feleségemet és elmondta, hogy szabadsága lejártával visszautazik ezredéhez egy északolasz városba. Személyvonaton megy, két éjszakát fog a fapadon tölteni. A mi utunk iránt érdeklődött és mikor megtudta, hogy Magyarországról jöttünk, elgondolkozott. Általában, sokat gondolkozott és aránylag keveset beszélt. Az olasz munkásoknál és parasztoknál hiába keressük azt a könnyed bőbeszédűséget és kissé lelkes önbizalmat, melyet a világ, az olasz polgárság egy rétege után ítélve, az egész fajta sajátosságának hisz. Ez a katona is, mint általában a „popolo”, a nép emberei (hacsak nem idegenvezetők), eléggé kevésbeszédű, de nagyon szívélyes volt, rögtön szolidaritást ajánló és kérő. Egy nép szociális érzésének legjobb próbaköve a vasúti utazás: zsúfolt vasúti fülkében, különösen késő este, csak nagyon kevesen tudnak segítők és együttérzők maradni. Ez a fiatal katona, mint minden olasz munkás, akivel találkoztunk, itt is megmaradt szociálisnak.

Kevés olyan kellemes útítársunk volt, mint az ismeretlen katona. Őszintébben, közvetlenebbül és kevesebb fenntartással tudtunk vele beszélgetni, mint addig bárkivel azon az úton. Az életről beszélt, mely a szokottnál nem derűsebb és nem is kétségbeejtőbb. Megemlékezett az anyjáról és egy kissé gömbölyű, komolyarcú fiatal leányról, akinek a fényképét is megmutatta és akit talán feleségül vesz, ha a katonaságtól szabadul és ha addigra nem csökkennek a munkabérek. Egy nápolyi gépgyárban dolgozott, mielőtt bevonult. Bérét nemrégiben szállította le a korporáció és abban az időben éppen újabb bérleszállítás lehetőségéről írtak a lapok. Utítársunk házasságának lehetőségéről viszont sehosem írtak, ami érthető is, hiszen ez oly kevés embert érdekelt, végeredményben csak őt és a kerekarcú nápolykörnyéki parasztlányt, aki éppoly kevésbé látszott „tüzesnek” és „romantikusnak”, mint a mi parasztleányaink. Ugyilátszott, hogy e nápolyi szerelemben sokkal nagyobb szerepet játszik a korporáció, mint a szerenádné, a Santa Lucia és a többi délvidéki kellék. A korporációban viszont a fiatalember nem játszott semmi szerepet.

Igy azután nem sokat mondhatott terveiről az ismeretlen katona. Magyarországra felől érdeklődött, megvitattuk az időjárást és szóbakerültek a környék műkincsei, melyekkel, mint mondta, szívesen foglalkozott volna civil korában, ha lett volna rá ideje. A pompeii romvárost gyerekkorában látta utoljára. Később, vasárnaponként, a heti munkától fáradtan, a könnyebb látnivalókat kedvelte és különben is, az élet jobban érdekelte, mint a halottak. Barátságos fejbólintással nyugtázta elcsépett bókomat, hogy Nápoly gyönyörű város, Nápolynak az a része, melyben ő lakott nem valami szép. A katonaéletről beszélt később egyszerűen és okosan, majd elhallgatott, feje félrebillent és nemsokára elaludt. Csak Rómánál riadt fel, bocsánatot kért és baráti mosollyal búcsúzott.

Lehet, hogy nemsokára Afrikába kell indulnia az ismeretlen katonának és az sem lehetetlen, hogy egyszer majd igazi Ismeretlen Katona lesz belőle az abesszíniai határon. Furcsa elképzelni róla, hogy gyarmati érdekei vannak és furcsa elképzelni, amint valami forró, trópusi sziklán fekszik félrebillent fejjel, ugyanúgy, mint itt a vonaton és mégsem egészen úgy.